

TARTALOM

<i>Kedves Olvasóink!</i>	2
<i>Csúcs Sándor: Reguly Antal Szentpéterváron</i>	3
<i>Szűcs Tibor: Székely Gábor 1954–2019</i>	13
<i>Zaicz Gábor: Keszyi Tibor</i>	16
<i>Csúcs Sándor: Vendégünk – Rauni Magga Lukkari</i>	18
<i>Rauni Magga Lukkari verseiből</i>	20
<i>Bába Laura: Dióhéjban a számi irodalomról</i>	22
<i>Vigh József: A nyelvészeti paleontológia és a nyelvi őshazák lokalizációja</i>	26
<i>Csepregi Márta: Száz éve született Vértes Edit</i>	36
<i>Sipos Mária: Kerekasztal Hanti-Manszjszkban a nyelvi helyzetről és a nyelvi kontaktusokról</i>	40
<i>IFUSCO Bécsben</i>	42
<i>Helsinki beszámoló</i>	44
<i>Voigt Vilmos: Finnugrisztika – filológia – folklorisztika (Tamás Ildikó ismertetése)</i>	47
<i>Kiss Zita: Anya – nyelv – kincs. 44 nyelvi és műveltségi tofósor 616 kérdés (Zaicz Gábor ismertetése)</i>	49

*

Finnugor Világ

A Reguly Társaság Értesítője

Szerkeszti: Csúcs Sándor (felelős szerkesztő), Molnár Zoltán

Szerkesztőség: Reguly Társaság: 2083 Solymár, Hóvirág u. 47.

Villanyposta: Csucs@btk.ppke.hu

Kiadja a Reguly Társaság a Finnugor Világkongresszus Magyar Nemzeti Szervezete közreműködésével

A társaság tagjai a lapot tagdíjuk fejében kapják. Tagdíj: dolgozóknak 2000 Ft, nyugdíjasoknak, diákoknak: 1000 Ft. Bankszámlaszámunk: 11101404–19664314–36000001.

© Waldberg Bt. Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, az adatfeldolgozó rendszerekbe való bevétel, nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes részeket illetően is.

HU ISSN 1416-776X * Printed in Hungary

Finnugor Világ

A Reguly Társaság Értesítője

XXIV. évfolyam, 2. szám

2019. június

Rauni Magga Lukkari számi író

Kedves Olvasóink!

Rovatomat ezúttal rövid beszámolóval kezdem. Idei közgyűlésünket április 12-én tartottuk az ELTE Bölcsészettudományi Kar tanácsstermében. Ezen elhangzott a 2018-as évről szóló elnöki beszámoló. Szó volt tavalyi rendezvényeinkről (tavasszal közgyűlés, ősszel a Rokon Népek Napja), lapunk szokásos négy számának megjelenéséről és Társaságunk kielégítő anyagi helyzetéről. A vezetőség többször is összegyűlt, hogy minél alaposabban felkészüljünk az idei Reguly évre. A hivatalos ügyek után az elnök beszélt Reguly számiföldi útjáról. Az előadás lényeges pontjai idei első számunkban megjelent cikkemben (Reguly Antal pályakezdése) olvashatók.

A program Bába Laura előadásával (Dióhéjban a számi irodalomról) folytatódott. Írott változata mostani számunkban olvasható. Ezután pedig Németh Petra műfordító beszélgetett Rauni Magga Lukkari számi íróval, közben szemelvények hangzottak el az író magyarra fordított műveiből. Erről szóló beszámolókat is olvashatják ebben a számunkban, a vendégünk költészetét bemutató néhány szemelvényt együtt.

Folytatjuk a Reguly életéről indított cikksorozatot, ezúttal névadónk Szentpétervárott töltött éveit mutatjuk be. Ennek kapcsán ideiktatok egy részletet Ruttkay-Miklián Eszter igazgató írásából: „A Reguly Antal Múzeum és Népi Kézműves Alkotóház 2019. július 11-én négy napos Fesztivállal nyitja meg a Reguly Emlékévet Zircen. A programon ismeretterjesztő előadások, filmvetítések, koncertek, kézműves foglalkozások lesznek, ahol hanti, manysi, nyenyec, udmurt, mari vendégek és magyar szakértők segítségével ismerkedhetnek meg a Reguly által kutattott népek nyelvvel és kultúrájával. A rendezvény kapcsolódik az UNESCO Őshonos Nyelvek Éve programjához. A rendezvény fővédnöke a Magyar UNESCO Bizottság. Részletes program előzetesekkel a Múzeum honlapján található: <http://regulymuzeum.hu/reguly-fesztival>.” Biztos vagyok benne, hogy ez az esemény méltó nyitánya lesz az őszre tervezett programoknak az érdi Földrajzi Múzeumban, a Magyar Tudományos Akadémián, az Egyetemi Könyvtárban és a Reguly Társaságban. Remélem, hogy sokan részt veszünk majd ezeken a rendezvényeken.

Két, nemrég elhunyt kollégánktól is búcsúzunk mostani számunkban, Székely Gábortól (Pécs) és Kesztyűs Tibortól (Göttingen).

Végül szeretném felhívni olvasóink figyelmét Vigh József doktorandusz cikkére, amelyet különösen a magyar és a finnugor őstörténet iránt érdeklődőknek ajánlok. A szerző ebben a nyelvészeti paleontológia, vagyis a nyelvészeti alapú őstörténet-kutatás módszertanilag izgalmas kérdéseivel foglalkozik.

Csúcs Sándor

Reguly Antal Szentpéterváron

Előző cikkemben (*Reguly Antal pályakezdése* Finnugor Világ XXIV/1 3–9.) Reguly finnországi tartózkodásáról és ottani tevékenységéről szóltam. Utazásának az volt a célja, hogy fényt derítsen a magyar – finn nyelvrokonságra. Finnországban megtanult finnül, megismerkedett a lapp (számi) nyelvvel és valamennyire az észttel. Már 1840 őszén felismerte, hogy tanulmányait ki kell terjesztenie (az ő szóhasználatával) a keleti finnugor nyelvekre is. Ehhez pedig Szentpétervárra kellett utaznia.

Reguly 1841. május 24-én indult el Helsinkiből Tallinnba gőzhajóval. Tallinnban egy hetet töltött. Innen Tartuba utazott, ahol bizonyára felkereste az egyetemet. Talán itt szerzett információkat a vótokról.¹ Június 2-án még Tartuban volt, mert akkor keletkezett szüleinek írt levelét. Saját feljegyzése szerint június 4-én ért Narvaba, majd onnan Kattila templomosfaluba. Innen pedig a három kilométerre fekvő Rudjala faluba ment, hogy néprajzi adatokat, szövegeket és dalokat gyűjtjön Anna Ivanovnától a leghíresebb vót énekmondótól. Ezt valószínűleg Gottlund² biztatására tette, akit nagyon érdekeltek a vótok – írja Sulo Haltsonen, aki 1958-ban kiadta Reguly vót gyűjtését. (Haltsonen 1958a: 269) Reguly kb. 1000-1200 sornyi éneket gyűjtött, míg az előtte gyűjtött anyag terjedelme a 300 sort sem éri el (uo. 270). Amikor Lönnrot három évvel később gyűjtött Anna Ivanovnáól, az énekmondó még emlékezett Regulyra. „Anna Ivanovna nem volt »elégedett«, s őt (Regulyt) szemtől-szembe ostobának nevezte, mert nehezen értette meg az öregasszony nyelvét” – idézi Haltsonen Lönnrot egyik leveléből (uo. 270). Ezt az esetet aligha tekinthetjük Reguly nyelvtudásával kapcsolatos bírálatnak. Inkább azt kell észrevennünk, hogy a nyelvi nehézségek ellenére igen értékes anyagot gyűjtött, tehát már ekkor megmutatkozott zseniális gyűjtői képessége, aminek aztán a vogulok és osztjások közt is nagy hasznát vette.

Reguly 5-6 napot tölthetett a vótok között, és 1841. június 11-én érkezett az orosz fővárosba, Szentpétervárra, ahol több mint két évig maradt. A pétervári tartózkodás, rövidebb időszakokat kivéve nincs igazán jól dokumentálva. Kevesebb mint egy tucat levelet írt szüleinek: hármat a megérkezése után 1841. június 25-én, július 10-én és július 24-én. Ezek a levelek megjelentek magyarul az Athenaeum c. folyóiratban 1842. januárjában (Szíj: 147–157). Egy levéltöredék, vagy fogalmazvány valahogy belekerült Tervonen kiadványába (Tervonen 2006: 49–51). Ez 1841 júliusában vagy augusztusában írható. E levelekből elég

¹ Kis balti finn nép. Az Észtsország és Pétervár közötti tengerparton élnek. 2010-ben már csak 64 idős ember alkotta a népet. Reguly idejében még ezren lehettek.

² Gottlund C. A. (1796-1875) finn író, a finn nyelv tanára a Helsinki Egyetemen. Reguly egyik legjobb finn barátja.

pontosan nyomon követhetők a pétervári első hetek és hónapok történései. Megérkezésekor egy német panzióban szállt meg a Vasziljevskij szigeten. Az első napokban összetalálkozott egy régi ismerősével, a lengyel származású Koraviczy professzorral, akivel korábban Koppenhágában ismerkedett meg, majd Stockholmban is találkozott. „Az ő közbenjárása által tettem szert mostani szállásomra, mellyel tökéletesen meg vagyok elégedve, mert olly jutalmas, mint csak lehet itten” – írja Reguly szüleinek június 25-én (Szj: 149). Június 16-án költözött Wickmannéhoz, egy svéd asszonyhoz, ahol két szobája volt, és a lakásért teljes ellátással havi 65 rubelt fizetett. Már a megérkezése utáni nap felkereste az osztrák követet és Sjögrén akadémikust³. Később meglátogatta Wrangel admirálist, aki ebben az időben (az akkor még orosz birtok) Alaszka kormányzója volt és vogul legényt kért tőle, mondván „A vogul nyelv eddig teljesen ismeretlen: történeti kombinációk szerint a legközelebb járhat a magyarhoz;” (Szj: 149) Felkereste Baer⁴ akadémikust is. „Igen jól fogadott; kész szívessége, valamint a tanulságos társalkodás sok kedves órát s tanulmányaim gyakori támogatását ígéri. Holnap nála ebédlek, melly alkalomra több tudóst hítt meg, hogy velök megismertessen...” (Szj: 149). Reguly nem tévedett, Baer atyai barátja és legfőbb pártfogója lett a pétervári tudományos körökben. Ő tanította meg például arra, hogyan kell emberi koponyákról gipszlenyomatot készíteni.

Június 24-én felkereste Feszler Ignác evangélikus lelkész özvegyét. Tőle szerzett tudomást arról, hogy él Péterváron egy magyar származású magas rangú cári hivatalnok, Balugyánszky Mihály. Reguly már másnap meglátogatta őket és rögtön utána levelet írt szüleinek, amelyben lelkesen mondja el, hogy két év után végre ismét anyanyelvén, magyarul beszélhetett. „[Balugyánszky] Valóságos magyar érzéssel fogadott, a legszívesb részvételt mutatja studiumaim iránt, már régen, úgy mond, várta, hogy valamely fiatal magyar Oroszországot illy czélből meglátogassa” (Szj: 147–148). Balugyánszkyék később is fiuként bántak Regulyval: „mindennapra vagyok híva [ebédre], s mint gyermek vagyok a háznál” (Szj: 152). Különösen a ház úrnőjével alakult ki bensőséges viszonya: „Soha egyetlen asszony sem volt számomra olyan értékes, mint Balugyánszkyéné. Úgy ragaszkodom hozzá, mint az anyámhoz. Mindennap látom őt, hacsak néhány percre is” (Tervonen: 2006: 49). Végig lelki és anyagi támogatást nyújtottak neki.

Fontos dátum Reguly életében 1841. június 26. Ekkor kapta meg ugyanis az Akadémia levelét, és benne az akadémiai bizottság által kitűzött feladatokat, valamint a 200 forintos támogatást. Ettől kezdve tehát az Akadémia küldöttének tekinthette magát, aki immár nem magánemberként, hanem az Akadémia megbí-

zásából folytatja kutatásait. Lelkesen ment a levéllel Baerhez, majd Balugyánszkyékhoz. Baerhez elvitte mindjárt azt a levéllel együtt érkezett régi rézpénzt is, amelynek a feliratát Magyarországon nem tudták megfejteni. De az orosz akadémikusok sem tudták megfejteni a feliratot. A bizottság levelére és Reguly válaszára cikkem végén még visszatérek. Baer más kiváló tudósokkal is megismertette Regulyt.

A nyári hónapokban több kirándulást is tett Pétervár környékére. Ezekről említett leveleiben színes beszámolókat írt. Elkezdte az orosz nyelv tanulását is, egy ideig Balugyánszky menyé tanította (Szj: 157). Már júliusban tervezte, hogy válaszol az akadémiaától kapott megbízásokra, de ezt akkor nem tette meg, a válasz csak a következő év márciusában készült el, annak ellenére, hogy Toldy egy levélben már augusztusban sürgette a választ. Ő ugyanis azt remélte, hogy az akadémia az őszi nagygyűlésen megtárgyalhatja Reguly támogatásának ügyét. Erre azonban csak 1842 novemberében került sor.

Találkozott Armfeldt gróffal, a finn ügyek államtitkárával is, akivel már Finnországban megismerkedett. Tőle kapta meg Reguly azt a svéd nyelvű cikket, amelyet Gottlund írt róla a porvooi újságba. Erre Reguly nagyon büszke volt, írt róla a szüleinek is (Szj: 152).

1841 ősze és tele, valamint 1842 első hónapjai szorgalmas tanulással teltek. A finn, az észti és a lapp után újabb finnugor nyelvekkel ismerkedett. Már június 25-i levelében ezt írja szüleinek: „Sytjän [= zürjén] grammaticát három napja hogy vettem, átnézvén örvendve vettem észre némelly hasonlatosságokat a magyarral.” (Szj: 150) „Mordvin grammaticát, melly pár év előtt Németországban jelent meg, s mellyet az academiái könyvtárból használatra kikaptam, rendeltem már magamnak; egy moszkául [= oroszul] írt cseremisiz és egy csuvasz grammaticából kivonatokat Revalban [= Tallinn] kaptam kölcsön. Ha képes leszek itt mulatásomat télig kihúzni, szerencsésnek tartandom magamat, mert studiumaim előtt itt a legszebb mező és alkalom nyílik.” (Szj: 151) Reméli, hogy januárig megtanul oroszul, és akkor Kazánba utazik, ahol tatárul is tanulhat.

Ekkor azonban elsősorban az ázsiai népekkel foglalkozott. „Terjedelmesbek és fontosbak valának ázsiai stúdiumainak történeti, föld- és néprajzi részei” – írja Toldy. (Szj: 223) Tanulmányaiiban óriási területet járt be, Kínától a mandzsukhoz, azután Szibériába, majd a mongolokhoz és Belső-Ázsiába kalandozott. Tanulmányozta a népek nyelvét, kultúráját, történelmét, kapcsolatait, vallását, antropológiai sajátosságait. Ezek a stúdiumok annyira lekötötték, hogy semmi mással nem akart foglalkozni. Szülei arra biztatták, hogy írjon utazásairól a hazai lapokba. Erre így válaszolt 1841. november 17-én: „De nekem azt sem szabad elfelejtenem, hogy az academia számára akarván dolgozni, és pedig szorosan tudományos körben: nem illik újságlapokba tolakodnom. ... Ne féljen, édes atyám, ha rólam még most nem beszélnek is... nem dolgozom én hiába; ha bizonyos nem volnék, hogy célt érek, írhatnék elég újságcikket, hogy emlegessenek.

³Sjögren A. J. (1794-1855) finn nyelvész, történész és néprajzkutató. 1831-től a pétervári Tudományos Akadémia tagja.

⁴Baer K. E. (1792-1876) balti származású biológus, a modern embriológia megalapítója, a pétervári Tudományos Akadémia tagja.

... De jó és szép dolgot az ember mindig nemes célból tegyen; s ha az igazságnak akarunk valóságos szolgálatot tenni, ne írjunk, minekelőtte magunkat egészen elkészülve nem érezzük.” (Szj: 224–225)

Toldy drámái képet fest erről az időszakról: „Érintém már készülétei terjedelmét, s azon állandóságot, mellyel azok szerzésében fáradozt. Koronként oly folytonossággal úzte azokat, hogy napokig nem lépe ki szobájából, sőt egyszer egy álló hónapig nem jelene meg Vassilskoe-Ostrovban [= Vasziljevskij sziget]⁵, úgy hogy az academicusok őt betegnek gondolnák.” (Szj: 225) Közben felmerült az anyagi támogatás kérdése is. A pétervári akadémikusok, különösen Baer szívesen támogatták volna saját akadémiajuk eszközeivel Reguly szibériai útját, de maga Reguly – nemzeti büszkeségből – inkább a magyar akadémia támogatását szerette volna elnyerni. A magyar akadémia közgyűlésén, 1841. szeptember 5-én újabb 200 forintot szavaztak meg neki. Ezt az összeget azonban csak 1842-ben kapta meg, ráadásul ez nem is lett volna elég egy ilyen hosszú utazáshoz. Reguly azonban mindenképpen biztosnak tartotta majdani szibériai útját, „...s e végre az 1841–2-ki tél, mint a már leélt nyár és ősz, oly feszült szorgalom közt folyt le, melly Reguly testi erejével nem állt arányban” – írja Toldy (Szj: 225). Vagyis Reguly túlhajtotta magát és 1842 tavaszára testileg és lelkileg is kikészült. 1842-ben csak két levelet írt szüleinek, az elsőt március 20-án. Ebben ezt olvassuk: „Külföldön tanulni kell az embernek, gondolám; s hosszasan elzárkózva a világtól, tanultam, dolgoztam, mohón, nagy erőfeszítéssel, megszűnés nélkül, mindent mellőzve, mi studiumaimhoz nem tartozott, az életről, nyugalomról, a jelenről – mire szegénységem és büszkeségem is kényszerítének. Ah ha látták volna életemet, bámultak volna! s én mégis boldognak éreztem magamat, míg erőm volt dolgozni – de most leestem egemből, olyan vagyok mint a Paradicsomból kiűzött, barátim minden jóságukkal sem bírnak megörvendeztetni: nyugtalanság, elégedetlenség, életuntság fognak el gyakran; majd vértorlódások kínozzák szegény fejemet, néha szinte eszméletlen állapotban heverek, s nem vagyok képes összefüggve gondolkodni stb.” (idézi Toldy, Szj: 225) Rossz testi és lelki állapota ellenére ekkor írta meg (vagy fejezte be) a magyar akadémiaának szánt jelentését, amely május 2-án érkezett meg Pestre.

A Reguly ügyével foglalkozó bizottság meglepően gyorsan, már május 4-ére elkészítette saját jelentését. Ez egyértelműen pozitív volt, a bizottság tagjai javasolták Reguly anyagi támogatását. Az akadémiaának azonban ekkor nem állt rendelkezésére a szükséges összeg, ezért Toldy a nádornak írt a királyi támogatás érdekében (Szj: 230).⁶

⁵ Ezen a pétervári szigeten van a Kunstkamera nevű épület, amelyik ebben az időben a Császári Tudományos Akadémia székhelye volt.

⁶ A jelentés és a támogatás ügyére cikkem végén még visszatérek.

„Az alatt Regulyt esztendő óta szertelen erőlködéssel űzött tanulásai s a bizonytalanság lehangoló hatása csakugyan megtörték. Barátjai tanácsára Peterhofba⁷ költözött, egy a kronstadti tengeröböl mellékén fekvő császári múlató-városba; hol meghűlés következtén ágyba esvén, állapotja csakhamar aggasztó alakot vett fel. Idegláz fejlődött; életéhez a remény fogyni kezdett. Tiszteletre méltó barátnéja, Balugyánszkné asszonyság mindennap nála volt, s egy második édesanyaként ápolta őt. E szerető gond, s az orvosok részvevő munkássága végre megjutalmaztatott: a fiatal természet kifogott a veszedelmen. Ekkor jött Magyarországból a csüggesztő hír, melly hazai segedelme iránt megsemmisíte minden reményt” – írja Toldy 1842 nyaráról (Szj: 230–231). Reguly Peterhofban főleg oroszul tanult és olvasott, valamint kisebb kirándulásokat tett a közeli finn falvakba. Augusztusban tért vissza a városba, ahol Balugyánszky egyik vejénél lakott. Ebben az időben főleg Humboldt, Bopp és Grimm nyelvészeti, nyelvtörténeti munkáit tanulmányozta.

1842 novemberében a magyar akadémia nagygyűlésén két részletben ezer forint támogatást szavaztak meg Regulynak, amiről ő csak 1843 áprilisában értesült. Az akadémia anyagi nehézségei miatt az első részletet csak 1843 októberében indították útnak, és az 1844 március elején érkezett meg Pétervárra, amikor Reguly már Szibériában tartózkodott.

1842. december 10-én jelent meg a St. Petersburger Zeitungban Baer akadémikus első cikke „Czoma de Körös und Reguly Antal, Magyaren, die nach den Ur-Sitzen ihre Väter forschen” [= Körösi Csoma és Reguly Antal, apáik őshazáját kutató magyarok] címmel.⁸ Ebben szó van Körösi Csomáról, Gottlund cikke nyomán ismerteti Reguly életét és eddigi utazásait, valamint teljes terjedelmében közli a magyar akadémiai bizottság Regulyval kapcsolatos jelentését. Összeveti Reguly vállalkozását Körösi Csomáéval, majd ezt írja: „A legnagyobb eredmény talán nem is a magyar nemzeti kérdés megoldása lesz, hanem a nagyon elterjedt finn [= finnugor] néptörzsek és nyelveik közelebbi megismerése – ez aztán persze megfelel az Orosz Birodalom tudományos érdekeinek is” (Szj: 285). A kérdés (a finnugor nyelvrokonság) megoldásához Regulyt rátermettnek tartja és a módszert jónak, bár bizonyos kételyeinek is hangot ad. Ilona nagyhercegnő olvasta a cikket és látni kívánta Regulyt, akit Baer be is mutatott neki. A hercegnő – Toldy szerint – így nyilatkozott Regulyról: „Én egy kiaszott szegény tudóst vártam, s meg voltam lepve midőn Regulyban virító fiatal embert találtam, ki finom és nemes társalkodási formákkal s előadási jeles könnyűséggel bír” (Szj: 231). A hercegnő a tudományos expedíciók iránt érdeklődő Demidov Anatol herceg figyelmébe ajánlotta Regulyt. Demidov azonban nem találta elég nagyszabásúnak

⁷ Peterhof: Reguly idején Pétervár közeli tengerparti üdülőhely. Ma a város egyik kerülete.

⁸ Magyar fordítása Szj: 273–285. A cikk svédül is megjelent Helsinkiben, és magyarul is a *Világ* című lapban 1843-ban (Szj: 27).

Reguly vállalkozását, ezért azt nem támogatta. Az orosz akadémikusok körében felmerült az a lehetőség is, hogy Sjögrén, Reguly és Castrén utazzon Szibériába az akadémia anyagi támogatásával.

Reguly erre is kész lett volna, de a magyar akadémia döntéséről értesülve, inkább a hazai támogatást fogadta el. 1843. április 22-én ezt írta szüleinek: „E levél, új életet öntött belém. Egész valóm mozgásban van, alig tudom gondolataimat rendezni. Most tehát az academiának egy varázsütése által orosz utazó candidatusból magyar utazóvá vagyok átváltoztatva. Örömmel fogadom el a cserét, csak hogy e segély soká ne kessék. Miért nem küldi az academia azt egyszerre, meg nem tudom fogni: ha cseppenként találja mérni, félek nehogy az adomány sikerét veszítse, s majd nem leszek képes valami kitűnőt mutatni fel. S mikorra várják a nádor által eszközendő summát? Juliusig mindkettőnek itt kellene lennie, mert hogy az évszakokat jól használhassam, akkor szeretnék innen kimozdúlni. ... Hála istennek hogy már most csakugyan mint magyar utazhatok, és ismét szorosban vagyok hazámhoz csatolva. A szív élénkebben dobog, a lelkesedés mélyebb és hatalmasabb, ha a hazáért dolgozhatunk, mint ha ettől megvetve, csak saját ösztönünk kielégítésére mint külföld zsoldosa fél tűzzel járjuk utunkat” – idézi Toldy Reguly szavait (Szj: 232–233).

Lelkiállapota azonban továbbra is ingadozó maradt. A lelkesedést elkeseredés váltotta fel. Egyrészt attól félt, hogy az akadémiai támogatás nem lesz elegendő, ugyanis pétervári tartózkodása alatt adósságai keletkeztek. Másrészt attól, hogy az ígért pénz nem fog időben megérkezni. Május 12-én írt levelében amiatt panaszkodik édesapjának, hogy egy év alatt ügye nem haladt előre, hiszen az akadémia szóban már akkor is melegen támogatta, de azóta sem biztosított megfelelő anyagi eszközöket. Semmiképpen nem akar idegen támogatással Szibériába utazni, és úgy véli Magyarország elég gazdag, hogy vállalkozását ne hagyja támogatás nélkül. Toldy hosszabban idéz ebből a panaszos levélből (Szj: 235).

A tanulmányokkal töltött heteket kellemes epizód szakította meg 1843 júniusában. Balugyánszky férjhez adta legfiatalabb lányát. Az esküvőn a cár öccse volt az egyik násznagy, Reguly pedig a vőfély. Az esküvő után az ifjú pár Varsóba utazott, Reguly Pszkovig kísérte őket. Ott is maradt néhány napig, a kormányzó hintáján tett kirándulásokat a környékre. Ezek során több régi sírt is felbontott és egy koponyával tért vissza Pétervárra. Ez az utazás testileg-elmileg felfrissítette. Kellemes hangulatát tükrözik a szüleinek írt június 29-i levél Toldy idézte szavai: „Meglepő volt ez aránylag csekély távlatban olly szembetűnő különbségét találni a növényzetnek: itt (Pétervárra) még alig bimbóztak a fák, ott már minden zöld volt, a gyümölcsfák virágoztak, a tulipánok és a boroszlán bimbói nyitak. E szelidebb ég hathatósan felköltötte bennem Zirc emlékezetét, anyám kertjét láttam. ... Úgy szíttam magamba a szabad tiszta falusi levegőt mint a fogoly, kit tömlöcből egy pár óranegyedre isten szabad ege alá eresztenek” (Szj: 234).

Júliusban készen állt az útra. Július 28-án levelet írt Toldynak. Ebben egyrészt beszámolt tanulmányairól, másrészt kifejtette utazási és tudományos terveit. „Nézeteim és terveim eredetünk felderítése tárgyában változatlanul azok miket tavall adtam elő. De az utamra választandó alkalmas időt illetőleg meg kell a következőket jegyezmem. Itt e borealis részekben a tél valamint az utazásra, úgy a népek megismerésére is az egyetlen alkalmas időpont. Ez az éjszakai élet és mindennemű mozgalom ideje; ekkor vadász a vogul, ekkor utaz, ekkor kereskedik, szóval ekkor tesz mindent, mi egész évi éltének fődözésére kívántatik. Ez időt nem szabad az utazónak elmulasztani, ha valamely éjszakai népet látogat, mert csak ekkor nyilatkoztatja minden erőit és sajátságait. Ennél fogva nekem octoberben kellene már elkezdenem nyelvtanulmányaimat az Uralon (az út oda nem tart egy hónapig); január közepéig reményem annyira haladhatnék, hogy azon túl már sikerrel járhatnám be a vogul földet: a mit tennem nyelvi s ethnographiai tekintetben múlthatlanul szükséges. Obdorszkból fordulnék aztán az osztyákokhoz, kiknek nyelve, mert a vogultól csak dialectusilag különbözik, nem sok munkát adna. Egy grammaticájával és lexiconával e nyelveknek meg volna úgy hiszem munkám alapja vetve, s egy nagy lépés a finn népek öszves ismeretére téve. Különös figyelmet kívánok fordítani e népek természetani viszonyaira is, s e népcsaládból egy kaponya-gyűjteményt szerezni öszsze, fejméréseket tenni s gipsznyomatokat venni, minek csínját itt magamévá tettem” – írja Reguly (Szj: 234–235). Sőt, azt is felveti, hogy az antropológiai kutatást esetleg egész Szibériára kiterjesztené. A fenti kutatási tervet nagyjából sikerült megvalósítani, leszámítva hogy útja a tevezetnél sokkal tovább tartott. Azt is a helyszínen kellett megállapítania, hogy az osztyák nyelv bizony jelentősen különbözik a vogultól.

Ősz elején Reguly arról értesült, hogy a királyi segély csak 300 forint lesz. Ez a tévesnek bizonyult információ annyira elkeserítette, hogy azonnal haza akart utazni Magyarországra. Pénze erre sem volt, ezért Baertől kért kölcsön. Baer azonban azt mondta, kölcsönöz neki pénzt, de csak akkor, ha nem haza, hanem Szibériába indul. Baer rábeszélése (Mutassa meg Reguly a világnak, hogy képes elvégezni a vállalt feladatot.) hatásos volt, és 1843. október 9-én (a Julián-naptár szerint szeptember 29-én) Reguly elutazott Szentpétervárról Moszkva felé. Elhátározásában bizonyára az is szerepet játszott, hogy szeptember végén hivatalos értesítést kapott arról, hogy a bécsi udvartól támogatást fog kapni szibériai útjához.

A két év négy hónapig tartó első pétervári tartózkodás legfontosabb momentumai a magyar akadémiaival kapcsolatosak. Tudományos szempontból az akadémia megbízásai, Reguly ezekkel kapcsolatos jelentése, és az illetékes bizottságnak

erről kialakított véleménye említendő, gyakorlati szempontból pedig a Regulynak nyújtott anyagi támogatásról érdemes szót ejteni.

Az akadémia először 1841. február 8-án foglalkozott Reguly ügyével. Toldy Ferenc titoknok terjesztette elő Maár Bonifác (Reguly győri tanára) levelét, amelyben az akkor még Finnországban tartózkodó Reguly Antal támogatását kérte. A kisgyűlés a következő határozatot hozta: „A' jelentő indítványára, mely a' társaság által pártoltatott, az elnök, a' szép készületü és iparkodásu fiatal hazafit a' társaság pénztárából segíteni ígérte, mihelyt a' társaság tudományos megbízatásai elfogadására készségét kijelentendi ; addig is utasításkészítésre Jankowich és Schedius tt., Jerney, Kállay és Luczenbacher rr. és Bloch 1. tagokból álló biztosság küldetvén ki.” (Magyar Academiai Értesítő I. Év II. szám 21. l.)

A bizottság néhány hónap alatt elkészítette a Regulynak adandó feladatok listáját és azt az 1841. május 3-án tartott kisgyűlésen elfogadták, egyúttal 200 forint támogatást adtak. A további támogatást Reguly válaszátló tették függővé. A határozat és a feladatok listája megjelent a Magyar Academiai Értesítőben I. év IV. szám 53–58. l. A 31 (!) pontból álló lista részletes ismertetésétől eltekintek, bárki elolvashatja az interneten. A lista egyébként érdekes olvasmány, képet ad a korabeli tudományos nézetekről és problémákról. A feladatok nagy része közvetve vagy közvetlenül a nyelvrokonság kérdését érinti. Kikkel ismerkedjen meg Reguly és milyen információkat szerezzen tőlük. A névsorban olyan nevek szerepelnek, mint Sjögrén, Fraehn, Baer, Köppen és Schmidt. Azután, derítse ki, hogy van-e alapja az eszkimó – magyar rokonításnak. Kutasson a pétervári könyvtárakban és múzeumokban magyar vonatkozású adatok és tárgyak után. Szerezzen be és küldjön haza bizonyos szakkönyveket, stb. A régi rézpénz esetét már említettem. De van egy másik anekdotába illő feladat is: Menjen ki a pétervári szénapiacra, és „Az illy alkalommal netalán gyűjthető szóhagyományok, népdalok, mesék és mondák, kivált a' finn és vogul népet illetők, gyönyörködtető érdekelt adhatnak utazónk' naplójának. Itt megtudhatni azt is, beszélhetett-e Csernovics Péterváratt tartózkodásakor karjel hölgygel palóczosan magyarul?” Az utóbbi kérdés megmosolyogtató naivitásról tanúskodik.

Mint említettem Reguly június 26-án kapta meg a levelet és a pénzt, és ettől kezdve a magyar akadémia megbízottjának tekintette magát. Nekilátott a feladatoknak is, de ezekről szóló jelentése csak a következő év tavaszán készült el és 1842. május 2-án ért Pestre. A bizottság azonnal összeült és már május 4-re elkészítette saját jelentését. Reguly jelentése teljes terjedelmében jelenleg sajnos nem olvasható. A kézirat lappang valahol, de talán még előkerül. Az is érthetetlen, hogy annak idején nem publikálták. Pápay József még olvasta, első oldalát fakszimilében közli az ONGy-ben és szemelvényeket közöl belőle egy tanulmányában (Pápay 1905: 3–8). Pápay így értékeli Reguly jelentését: „E jelentésben már a kész ember áll előttünk: tisztában van tervével, ismeri az eszközöket, melyekkel azt megvalósíthatja, a legnagyobb határozottsággal készül az útra, mely biztos

eredményre kecsegteti. Olyan világosan meg van szerkesztve ez a jelentés, hogy még ma is megáll igen sok tétele, pedig azóta már több mint félszázad forgott le, s az a tudomány, mely akkor még csak csírájában volt, ma már szép terebélyes fává növekedett. Sajnovics, Gyarmathi még csak tapogatóznak, Reguly már sok dolgot tisztán lát, nyelvészeti és történelmi adatok alapján erős logikával vonja le következtetéseit” (uo. 3).

Reguly fennmaradt szövegéből most csak a legfontosabb gondolatokat emelem ki. Célja (tulajdonképpen már Stockholm óta) annak megállapítása, hogy rokon nyelvek-e a magyar és a finn. Pontosabban: „Lehet-e e finn nyelvek közt, mely egy régiebb testvére volna nyelvünknek, vagy juthatnánk talán összes ősmertéből e finn nyelveknek – mint különféle elágazataiból ugyan azon egy ősnelvnek – azon eredetnyelvre (Ursprache), melyből a mi nyelvünk is származik; melyben nyelvünk ősfarmait, melyekből ez mostani voltához nőtte ki magát, meg lehet nének.” (Pápay 1905: 4) Ehhez annyit fűzhetünk hozzá, hogy az „eredetnyelv” (ma *alapnyelvnek* hívjuk) ma is az összehasonlító nyelvtudomány egyik alapvető fogalma. Tisztában van a követendő módszerrel is: „Hasonlítsuk először a finn nyelveket magok közt össze, lássuk ugyan egy anyagnak különféle kifejlődéseiből az eredeti különféleségeket és változatok sokszerűségét, hozzáuk bizonyos *regulák* alá ezeket. Lássuk a hangok változásait, lássuk a formák nézetiből (übersicht) ezek geneticus evolúcióját és természetes eltávozásait, lássuk tulajdonait e különféle nyelveknek, és hassunk mélyebben természetébe ezen egész finn nyelvcsaládnak, és próbáljuk ezután, lehet-e ezen regulákat melyek szerint nőttek és lettek e mostani finn nyelvek, a magyarra is alkalmaztatni, és ezek szerint eltávozásait a finn nyelvektől explicalni.” (uo. 6) Ennek a kissé bonyolult fogalmazású, régies szövegnek számomra az a legfontosabb mondanivalója, hogy a nyelvhasználat és a nyelvtörténeti kutatás során szabályokat (Regulynál *regulák*) kell keresni. A mai történeti nyelvészetnek is talán legfontosabb előfeltevése, hogy a nyelvek nem összevissza, önkényesen fejlődnek, hanem bizonyos szabályok szerint.

Már ekkor kitűzi közvetlen célját is: „Ha lehetne, egyenesen az Uralra utaznék most, hogy a vogulok és utána az osztyákok nyelvét tanuljam. Igen keveset tudunk e nyelvekről, de a mit tudunk, az mind grammaticális, mind lexicologiai tekintetben legnagyobb fontosságúnak látszik.” (uo. 8) Erre az útra csak másfél évvel később indulhatott el.

Mint említettem a magyar akadémia illetékes bizottsága gyorsan kialakította saját, minden tekintetben pozitív véleményét Reguly jelentéséről. A bizottság jelentését majdnem teljes egészében közli Toldy (Szj: 227–230), és teljes terjedelmében közölte annak idején Baer is első cikkében. A cikk magyarra fordítva Szj Enikő könyvében olvasható, a bizottsági jelentés a 279–284. lapon. A bizottság lényegében és egyetértőleg megismétli Reguly gondolatmenetét és érvelését, hozzátevé: „Véleményeiben korát megelőző higgadtság, elővigyázatosság és nyugalom nyilvánul meg, miután kételkedve és félve mondja ki a nagy szót.

De éppen ezek a tulajdonságai azok, melyek kutatómunkájában bizalmat keltenek iránta.” (Szj: 281) Megállapítják továbbá, hogy Reguly eleget tett az akadémiától elfogadott feladatainak.

Ami a jövőt illeti „...utazónk nagyon sokat ígérő területen tartózkodik, melyen viszont nagyon sok a tennivaló is” (Szj: 2883). „[Reguly] Mindent elsajátított, amire szüksége lehet, tökéletesen tájékozódik a kutatásra váró területen, és jól ismeri, olyan kapcsolatokat létesített, melyek hathatósan támogatják nagy munkájában, eljutott az ígért földjének küszöbére. Hol találunk egyhamar ilyen képességű, ilyen áldozatvállalóan lelkes, ilyen erős akaratú, kitartó és ügyes embert? és ha találunk is, honnan vesszük kiképzésének költségeit, míg ilyen szintre jut? Vétek volna részünkről nemet mondani a kérésre: Reguly személyében megvan a megfelelő emberünk...” (uo.) Az elmondottakból logikusan következik, hogy javasolják Reguly anyagi támogatását, végül megjegyzik: „Utazónknak több instrukcióra nincs szüksége. Eddigi utazásai és beszámolóit azt mutatják, hogy elég önálló és jól tájékozódik a kérdésben.”

Nézzük meg ezek után a dolog praktikus oldalát is: Mikor és milyen összegeket biztosított a magyar akadémia Reguly számára feladata végrehajtásához? Eddig is számtalanszor hivatkozott könyvében Szj Enikő külön fejezetet szentelt *Reguly oroszországi pénzügyeinek* (Szj: 19–51). Ebben időrendben felsorolja a történéseket, illetve közli a vonatkozó dokumentumokat. Én itt csak a legfontosabb momentumokat említem. Reguly kapott az akadémiától 1841. június 26-án 200 forintot, 1842-ben újabb 200 forintot (Ezt az 1841. szeptember 5-i közgyűlésen szavazták meg.) 1842 novemberében az akadémia nagygyűlésén ezer forintot szavaztak meg neki, két részletben. De az akadémia anyagi nehézségei miatt csak egy évvel később, 1843. október 7-én indították el az összeg első felét. Ekkor Regulyt az akadémia levelező tagjává is választották. 1843. november 25-én a nádor arról értesítette az akadémiát, hogy a király ezer forinttal támogatja Regulyt. Ez az összeg 1844. január 8-án ért Pétervárra, az akadémiai támogatás első fele 1844 március elején, második fele március végéig. Ekkor Reguly már Szibériában volt. Anyagi ügyeit Baer intézte, aki azután utána küldte a pénzt, levonva belőle Reguly tartozásait.

1844-ben az akadémia felhívására magánszemélyek összesen kb. 600 forintot adományoztak Reguly támogatására (Szj: 42–45). 1844. május 5-én kelt levelével gróf Teleki József az akadémia elnöke Veszprém megyét bízta meg az országos gyűjtés szervezésével Reguly érdekében. Ez két év alatt kb. 1400 forintot eredményezett (Hudi 1982: 228). 1845-ben pedig Császár Ferenc elnökletével Reguly Társaság alakult névadója támogatása céljából. Ezért jelentették meg 1850-ben a Reguly Albumot is. Magyarország és a magyar társadalom tehát jelentős anyagi eszközökkel támogatta Reguly tevékenységét, bár – jó magyar szokás szerint – a támogatás kicsit későn jött. Baer akadémikusnak köszönhető,

hogy Reguly az anyagi problémák ellenére sikeresen megvalósította tervezett kutató útját.

Csúcs Sándor

Irodalom

- Hudi József 1982 = Reguly Antal északi útja és Veszprém megye. Veszprém Megyei Múzeumi Közlemények 16: 223–236.
 ONGy = Pápay József, Osztják népköltési gyűjtemény. Hornyánszky Viktor, Budapest – Karl. W. Hiersemann, Leipzig 1905.
 Pápay József 1905 = Reguly Antal emlékezete. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
 Szj Enikő = Reguly és a tudomány „zománcza”. Életrajzi és kortörténeti adalékok 1. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
 Tervonen 2006 = Matkalla tutkijaksi. Unkarilaisen Antal Reguly'n kirjeitä vuosilta 1839–1840. Szerk. és ford. Viljo Tervonen, Liisa Rumohr-Norio. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

✱

Székely Gábor 1954–2019

„El Pécselyre, ... [...] Józsaék – boldog család. [...] A vő, Gábor, velünk jön. Finnugor nyelvész, a vogul mondatszerkesztés a külön szakja, lelkesé teszi. Hátha még eljuthatna a lapp földre! Van rá reménye.”
 (Illyés Gyula: Naplójegyzetek, 1977. július 26.)

A Nyelvtudományi Tanszék munkatársai mély megrendüléssel értesültek 65 éves kedves, jó kollégájuk hirtelen jött halálhírére. Eddig lehetett még reménykedni, de végül gyorsabbnak bizonyult az alattomos betegség. Szenvedésének utolsó napjait, óráit, perceit csak az tűrhette el enyhüléssel, megkönnyebbüléssel, hogy három leánya otthonos körében, szerető kezük érzésével búcsúzhatt az élettől. Számunkra megdöbbentő még az is, hogy távozásával Székely Gábor tanár úr ilyen hamar követte Dobó Attilát. Fájó ürességből fakad az emlékezés.

Székely Gábor 1954. március 1-jén született Földesen (Hajdú-Bihar megyében). A szarvasi gimnázium után egyetemi tanulmányait magyar–történelem szakos tanár, valamint finnugor nyelvész szakon végezte (JATE, 1978). A nyelvtudományok területén 1981-ben egyetemi bölcsészdoktori címet (ELTE), majd 2003-ban PhD-fokozatot szerzett (PTE), 2011-ben habilitált (DE).

40 éve tanított: 1978-tól középiskolai tanárként, 1989-től egyetemi oktatóként. 1978-tól a sümegi Kisfaludy Sándor Gimnáziumban, 1984-től a pécsi Kodály Zoltán Gimnáziumban, ahonnan óraadóként már bekapcsolódott a JPTE Nyelvi és Kommunikációs Intézetének magyar és finnugor nyelvészeti tantárgyainak oktatásába.

1986 és 1989 között az MTA Nyelvtudományi Intézete ösztöndíjasa volt: osztályuk mondattani kutatásokat végzett Hajdú Péter professzor témavezetésével.

1989-től a JPTE Tanárképző Kar Nyelvi és Kommunikációs Intézete Uralisztikai Szemináriumában, majd Finnugor Tanszékén egyetemi adjunktus, 1998-tól megbízott tanszékvezető volt. 2011-től a PTE BTK Nyelvtudományi Tanszéke Finnugor és Magyar Nyelvtörténeti Szemináriumának egyetemi docense, szemináriumvezető lett.

Kutatási területe alapvetően a finnugrisztika (tágabb körben az uralisztika), illetve a magyar nyelvtörténet. Folyamatos tudományos közéleti tevékenysége nem merült ki az érintett fórumok tagságában (az MTA köztestületében, az MTA PAB Nyelvtudományi Munkabizottságában, a Magyar Nyelvtudományi Társaságban, a Reguly Társaságban, a Pécsi Magyar–Finn Társaságban stb.), hanem aktívan részt is vett a rendezvényeken: például a nemzetközi finnugor kongresszusokon, a szombathelyi uralisztikai konferenciákon, az MTA Nyelvtudományi Intézetének műhelyszemináriumain (a Budapesti Uráli Műhelyben), a MANYE magyar alkalmazott nyelvészeti kongresszusain. 1994-ben több hónapos általános nyelvészeti ösztöndíjjal tanulmányozta a Seminario Linguistico generatív nyelvészeti irányzatait a velencei egyetemen, 2001-ben bekapcsolódott az Onomastica Uralica debreceni egyetemi műhelykutatásába, amelynek keretében az obi-ugor névtani kutatások történetét írva a bibliográfia összeállítását is végezte. PhD-értekezésének könyvváltozata *Agreement in North-Siberian Languages* címmel jelent meg. 2005-től 2014-ig öt nyelvészeti expedíciót vezetett az Északi-Urálba a Londoni Egyetem Keleti és Ázsiai Kutatások Központja (University of London, SOAS) terepnyelvet-projektjének, illetve egy angol alapítvány (HRELP / Endangered Language Fund, New Haven) támogatásával.

Közülük a legjelentősebb a szűkebb kutatási területének számító digitális manysi filológia (terepmunka modern hang- és képrögzítő digitális technika segítségével). Ennek keretében – a mostoha közlekedési körülmények miatt embert próbáló és rendkívül jelentős kutatási újdonságokkal szolgáló uráli expedíciók (2008, 2014) nyomán – a veszélyeztetett helyzetben lévő ivgyeli manysik nyelvet,

annak változásait dokumentálta. Személyében ilyen alapos kutatás igényével a XIX. század óta először járt magyar legközelebbi nyelvrokonainknál.

Kutatásaihoz kiválóan mozgósítani tudta – természetesen a rokon finnugor nyelveken túl – angol, német, olasz és orosz nyelvtudását, amely nemzetközi publikációiban is tükröződik. Érdekességekben, személyes élményekben is gazdag uráli terepnyelvetéről többször tartott ismeretterjesztő, tudományos-népszerűsítő előadásokat is.

Az egyetemen oktatott tantárgyai igen nagy sokszínűségről tanúskodnak: a finnugor összehasonlító nyelvészet, a finnugor és magyar nyelvtörténet, a finnugor művelődéstörténet, a kéziratos magyar nyelvemlékek, a nyelvtipológia kurzusai mellett természetesen szűkebb kutatási területét is érintik a manysi mint kisebb finnugor nyelv és a nyelvészeti terepmunka kurzusaival. Kiemelkedő oktatómunkája mögött kiterjedt szakirodalmi olvasottság, sok nyelvre kiterjedő érdeklődés, a filológiai pontosság mindenkor igénye állt hiteles szakmai háttérként. Az említett expedíciókból adódó, de általában is a terepnyelvetes tapasztalataiból következő gyakorlatias szemléletének köszönhetően hallgatói valóban hiteles, életközeli tudáshoz juthattak a tankönyvekben szereplő ismeretanyag meghaladásával.

A hallgatókkal szemben mindenkor fáradhatatlanul segítőkész volt, kitűnő pedagógiai érzékeléssel élt az egyéni tehetséggondozás lehetőségeivel. Empátiájára, nyitottságára, egyénített tutori segítségére a tanulmányokban igazán elmélyedni kívánó hallgatóink mindig is bizvást számíthattak. Számos eredményes szakdolgozat témavezetője volt. A tanárjelöltekre külön figyelmet fordított, s töretlenül lelkes tanáregyéniségként oktatói magatartásával folyamatosan példát mutatott. Ekként különleges megbecsültségnek, közszeretnek örvendhetett magyar szakos hallgatóink körében; élvezetes, közvetlen hangú, humortól is eleven előadói stílusán, szemléletes ismeretközvetítésén túl ezt közismerten hallgatóbarát magatartásával is kiérdemelte. A diákság szavazatai alapján többször is karunk „legnépszerűbb oktatója” lett. Példamutató oktató-nevelő és tudományos munkássága valóban méltónak bizonyult minden kollegiális és tanítványi elismerésre.

Az oktatásban töltött 40 évével éppen nyugállományba vonult. Ebből az alkalmából köszöntöttük 2018. november 27-én, amikor megnyilatkozása szerint még mindig voltak szakmai tervei. Annak ellenére, hogy a türelmesen viselt szenvedéssel járó betegség akkor már láthatóan előrehaladott stádiumba került. Most különösen fájdalmas tudomásul venni, hogy ez volt az a tanszéki jelenléte, amikor a kollégák és a diákok együtt utoljára találkozhattak és beszélgethettek vele.

Ifjúkorának nagy álma végül valóra vált tehát. Ám nemcsak a messi nyelvrokonokhoz jutott el, akik azonnal szívükbe is fogadták, hanem – ami még ennél is több – közel tudott kerülni mindenkinek a szívéhez, akivel életútja során valaha is igazán személyesen találkozott. Most pedig immár átöleli „*a Szeretet, mely mozgat napot és minden csillagot.*” Emléket mi is szívünkben őrizzük: a sudár termet és a

csillogó szemmel mosolygós arc fiatalsága, az emberi tartás méltósága, barátságos és lendületes lényének kisugárzása bizonyára nem halványul majd, megmarad előttünk.

Szűcs Tibor

*

Kesztyüs Tibor

1933–2019

Göttingen, Gyarmathi Sámuel és sok egykori magyar diák Göttingája. Az utóbbi fél században is sok magyar tanár és kutató, finnugrista és magyar nyelvész élettere és munkahelye. Futaky István, Gulya János, Erdélyi István és a többiek után f. év április 14-én elhunyt Kesztyüs Tibor, a magyar nyelv- és irodalomtudomány művelője, a város egyetemi könyvtárának hosszú időn keresztül a vezetője, 13 éven át a városi egyetem finnugor szemináriumának megbízott előadója. Halálával egy korszak lezárult.

Kis késéssel kaptam meg Christinétől, az özvegyétől a gyászjelentést. Ebből idézek: „1956-ban menekült szülőföldjéről, hogy egy idegen országban szabadságot találjon. Tudományos igyekezet és labdarúgó képesség formálták az életét. Sokféle tekintetben mintakép volt, jellemszilárdságában és szeretetteljes egyéniségében.” Két házasságából öt gyermeket és azok leszármazottait hagyta maga után. Részvétnyilvántásomat Cicero-idézettel kezdtem: „A legszebb emlék a szeretet, melyet mások szívében hagyunk magunk után.”

A sport és a foci. 1956 előtt a magyarság egyetlen menedéke és vigasza. A Somogy megyéből a fővárosba, Kiszpestre került Tibor sorsa Puskás Ferencéhez hasonlóan alakult. Középkorában a kispesti Honvéd csapatában együtt játszottak, aztán meg elhagyták az országot.

A forradalom után Közép-Németországba, a kettős ország nyugati határvárosába, Göttingenbe került. Először – az egykoron szokásos eltiltás után – az akkor-tájt első osztályú városi csapatnak lett a futballistája. Beiratkozott az egyetemre, fél évig Farkas Gyula, a finnugor tanszék professzora volt a tanára. A magyar és finnugor szakos hallgatók között jó barátja lett a későbbi professzor, Futaky István. Később ketten írták és szerkesztették *A hazatérő Farkas Gyula. Írások*,

dokumentumok a kitagadott irodalomtudós életéről és műveiről című kiadványt (Budapest 2003). Ennek a Kismartonban született, Németországban működött, gyakran Julius v. Farkas néven publikált irodalomtörténésznek és nyelvésznek a műveit ugyanis a második világháború után eltávolították a könyvtárakból, és szigorúan őrzött könyveivel csak szakemberek foglalkozhattak. Tibor az egyetemen finnugor nyelvészetet és irodalmat, valamint kelet-európai történelmet hallgatott. Farkas halála után Wolfgang Schlachter volt a professzora. Doktori értekezésének címe: *Entstehung und Entwicklung des Frequentativsuffixes -gat unter Berücksichtigung der Frequentativsuffixgruppen im Ungarischen* (Göttingen 1971).

Az egykori kispesti fiú Németország harmadik leggazdagabb nagykönyvtárának (a müncheni és a berlini állami könyvtárak után) lett a főnöke. Ugyanolyan tüzetesen ismerte e könyvtár finnugor anyagát, mint Gyarmathi Sámuel 1795–1796-ban. Kesztyüs létrehozta egész Európában a finnugrisztika kutatási központját.

Műveinek legnagyobb része tanulmány. Ezúttal csak egyet említek meg közülük (a széles spektrumot folyóiratunk 2013. évi 2. számában soroltam fel; vö. *Finnugor Világ* 18. évfolyam 15–18. lap), az *Osztopán* címűt, amely szülőfaluja nevének eredetét boncolgatja, és amelyet ő maga a 2010. évi piliscsabai finnugor kongresszuson ismertetett (CIFU 12. Pars 4. Piliscsaba 2011. 226–229). Hasznos kortörténet két önéletrajzi kötete. Az egyiket magyarul, a másikat németül írta: *A külváros, Kiszpest peremén*. Budapest 2004; *Viel Neues im Westen. Der Weg eines Emigranten*. Kézirat Hardeggen 2007). Az utóbbi könyvnek magyar fordítására biztattam, eredmény nélkül. Pedig a német gazdaság és politika változásához kitűnő egy éles szemű, magyar származású honfitárs ötven évre nyúló visszaemlékezése.

Általában Göttingenben élt, nyugdíjas korában feleségével a várostól északnyugatra fekvő, várral rendelkező festői Hardeggenbe költöztek. Itt az erdőszerű szép házban találkoztunk éppen tíz éve, és – ugyanúgy, mint levelezésünk során – a magyarságról, a politikáról és a sportról beszélgettünk. Az akkor még egészséges Tibor egy nyugdíjasházat képzelt maguknak utolsó lakhelyül. Megérezte, hogy mindkettőjüknek szüksége lesz az állandó orvosi ellátásra. 2010-ben beköltöztek Göttingen központi, a Charlottenburger utcában lévő, minden kényelmet biztosító otthonába.

A magyar világgal állandóan együtt élt. A legutóbbi évektől eltekintve a szülőföldjéhez közeli, Balaton-parti Siófokon töltött két nyári hetet. Az utolsó hetekig olvasta a magyar újságokat, hallgatta a magyar híreket. Számátalan cikket írt a magyarországi eseményekről, de azok a német sajtóban nem jelentek meg. Egyetlen lap válaszlevelében meg is magyarázta az okot: a folyóirat más nézőpontot képvisel, és az 1956 óta német földön élő magyarnak a véleményét nem osztja.

Kesztyüs Tibor bibliográfus, könyvtáros, tudományos kutató volt. Egy Somogy megyei iparoscsalád sarja. Csapatársa, majd kedvence egy sváb kispesti futball-edző fia. Munkájukat mintaszerűen elvégezték, és mindketten egyenes gerinccel

állhatnak (volt) honfitársaik előtt. Puskás ma a Szent István bazilika altemplomában nyugszik, Kesztüis Tibor pedig a geismari temetőben. Nyugodj békében, Tibor!

Zaicz Gábor

*

Vendégünk – Rauni Magga Lukkari

Ritka és kedves vendéget fogadhattunk a Reguly Társaság idei közgyűlésén. Rauni Magga Lukkari számi író volt a közgyűlési program főszereplője. Az íróval Németh Petra műfordító beszélgetett, a beszélgetést Kubinyi Kata fordította. Az interjú közben pedig szemelvények hangzottak el vendégünk magyarrá fordított versei közül.

A beszélgetést megelőzte Bába Laura rövid összefoglalása a számi irodalomról. Így azok is ráhangolódhattak a témára, akik számára ez eddig ismeretlen terület volt. Bába Laura írása e számunkban olvasható.

Rauni Magga Lukkari 1943-ban született Finnországban a norvég határ melletti Utsjokiban. A község számi neve Ohcejohka és ezt azért érdemes megemlíteni, mert ez az egyetlen számi többségű község Finnországban, és a lakosok mintegy felének számi az anyanyelve. A község honlapja természetesen számi nyelven is olvasható és számi gimnázium is működik Ohcejohkában. Itt, pontosabban a Vetsikko nevű településrészen, a Deatnu (finnül Teno) folyó partján, egy tizenhárom gyermekes család legkisebb lányaként született Rauni. A táj és a folyó visszaköszön az író egyetlen drámájában (erről még lesz szó), hiszen a főszereplő anyja is itt él, kézműves termékeit a norvég és a finn oldalon is árulja. Ugyanígy Rauni Magga Lukkari is hármas kötődésű, elsősorban számi, de egy kicsit finn és norvég is. Gyermek és fiatalok Finnországhoz fűzi, de aztán a nyolcvanas években a norvégiai Tromsøbe költözött és ott alapította meg 2002-ben a Gollagiella (Arany nyelv) elnevezésű sikeres könyvkiadót.

Első verseskötete 1980-ban jelent meg, ezt jópár további követte. A legnagyobb sikert nyolcadik kötete az *Árbeadni* (Örökanya) aratta. Ezzel 1996-ban elnyerte a számi szépirodalmi díjat. Az indoklás így szólt: „A könyv témája az élet teljes köre a születéstől a halálig. Az élet örömei, bánatai és a valóság úgy jelenik meg, hogy minden olvasót megérint.” A kötetet lefordították izlandira,

norvégre és angolra is. Finnül a kötet versei egy kétnyelvű (északi számi – finn) kiadásban jelentek meg 2013-ban, Kaija Anttonen fordításában. Utoljára hagyatam, bár számunkra ez a legfontosabb, hogy 2017 óta a versek magyarul is olvashatók: az *Örökanyák – Világlányok* c. kötet két számi költő Rauni Magga Lukkari és Inger-Mari Aikio verseit tartalmazza Domokos Johanna és Németh Petra fordításában.

„Az író gyerekkorában a közösség életében az egyházi szertartások és az egyesületek domináltak. Akkor és ott tanulta meg a szavak jelentését és erejét. Most ő vezeti szavaival az embereket, és költőként a számi irodalom legerősebb egyéniségei közé tartozik. Költészetének témája a nők helyzete a számi közösségben, a határvidék élete és az embert érő kihívások” – olvassuk egy róla szóló értékelésben.

Mindezekről szó volt a beszélgetésben. Szó esett továbbá az irodalom, a költészet befogadó közegéről is. Pontosán nem ismerjük a számiul értők és beszélők számát, de feltehetőleg nincsenek többen húsz ezernél. Ezeknek mintegy háromnegyede beszél az északi számi nyelvet⁹. Egy számi költő tehát ennyi potenciális olvasóra számíthat. De vajon hányan olvasnak közülük verseket? Mindez természetesen azt jelenti, hogy az északi számi könyvkiadást lehetetlen üzleti alapon működtetni. Szerencsére a skandináv országok eléggé nagyvonalúan támogatják a kisebbségi kultúrát, így az irodalmat is.

Érdekes téma volt vendégünk egyetlen drámája a 2007-ben megjelent *Lihkkošalmái* (Szerencsefia). Ennek norvég adaptációjából *En lykkes mann* (Egy boldog ember) címmel előadás készült a tromsøi színházban, amely nagy sikert aratott. A darab magyarul is megjelent 2017-ben a *Szerencsefia. Kortárs számi drámák*. (Napkút Kiadó) c. Domokos Johanna szerkesztette kötetben. A kötetet lapunk 2018. szeptemberi számában ismertettük (28–32). A drámát Tillinger Gábor fordította magyarrá. A színmű egyetlen szereplője egy hatvan éves számi férfi, aki anyja halála után elkezd leírni gondolatait és emlékeit. Az erős akaratú anya gyerekkorában kasztrálta fiát, hogy az velük maradjon és öregkorukban gondoskodjon róluk. A férfi egész eddigi életében anyja nyomasztó tekintélyének súlya alatt élt, mégis Szerencsfiának nevezi magát, mert a sok bántás és megalázás ellenére meg tudta őrizni emberi méltóságát.

Az író beszélt még gyerekkoráról, családjáról, gyermekeiről, pályájáról. A beszélgetésből valósággal kisugárzott Rauni egyénisége, kedvessége, gyengédsége és ebből származó ereje. Rám és azt gondolom, hogy a nem éppen nagy számú közönségre is, egyszerűen lenyűgöző és katarktikus hatást gyakorolt. Mélységes humanizmus és empátia áradt belőle. Most, hetekkel később, amikor ezeket a

⁹ Hagyományosan számi (lapp) nyelvjárásokat szoktunk emlegetni, de újabban sokan úgy vélik, hogy ezek önálló nyelvek. Tehát tíz számi nyelvről beszélnek, amelyek jelentős része kihaltól is van, mert már csak idős emberek beszélnek.

sorokat írom, még mindig hatása alatt vagyok, különösen ha olvasgatom a tőle kapott kétnyelvű verseskötetet, aminek szövegéből persze inkább csak a finn fordítást értem. Az igazi szépirodalom iránt érdeklődőknek csak azt tudom tanácsolni, hogy vegyék meg és olvassák el mindkét magyarul megjelent művét. (Megrendelhetők az interneten.) Nem fogják megbánni.

A nagyszerű élményért köszönet illeti vendégünket és minden közreműködőt. Külön köszönettel kell megemlíteni Kubínyi Kata nevét, hiszen ő kezdeményezte és szervezte meg ezt a nagyszerű programot, a kiváló tolmácsolásról nem is beszélve.

Csúcs Sándor

*

Rauni Magga Lukkari verseiből

Egymás mellett haladtak
 anya és lánya
 a csípős széllel szemben
 mely földig nyomta a fűzfákat
 fellibbentette a havat és a ruhájuk szegélyét
 Mellkasukat ostromozta a szél
 Lehetetlen volt már a nyárra és a madarakra gondolni
 Hirtelen mindketten leguggoltak
 és nyitott szájú lánygyermeküket szültek
 Kiket hóval takartak be
 hogy bírják a hideget
 Ők maguk lefeküdtek a gyerekek mellé
 és egy nyári zsoltárba kezdtek
 S az első versszak után
 a szél alól megjelent nagyanya
 Ki lefeküdt az újszülöttek közé
 és csatlakozott az énekléshez

*

Odaértem
 mielőtt teljesen elnémult volna
 a háborút megjárt bátyám
 Érezte jövök

hogyan elkísérjem őt
 Mosolyogni próbált
 kereste az utolsó szavakat
 melyekre már nem volt szükség

*

Bátyám
 a legidősebb
 Fogom a kezét
 elmondom hogy jól vagyunk
 Mesélek mindkét fiamról
 az idősebb épp leszerelt a katonaságból
 Bátyám mosolyogni próbál
 Mesélek a lányomról és a kutyájáról
 arról hogyan megy a legkisebbemnek az iskola
 mesélek a barátomról
 És megnyílok neki

*

Gyermekkor
 nyári napjaira gondolok
 mikor hálókat kivetni
 és ellenőrizni
 együtt jártunk
 halászni
 csónakokat építeni
 legyeket fogni
 Tisztán emlékszem
 az első fagyos napokra
 a vadászat
 csapdáinak figyelésére
 a puskgolyók megtöltésére
 Emlékszem
 milyen szépen
 ívelődött
 szánjának az orra

*

Még mindig ugyanazt a levegőt lélegezzük
 még mindig ugyanazon a bolygón élünk
 De ő indulni kész
 itt hagyni mindent
 torkom elszorul

Szeretném még egyszer
látni azt a mosolyt
hallani azt a hangot
érezni hogy megismer
De ő már többé nem akarja
Bátyám
mély álomban jár
Többé senki nem
érheti el őt

*

Az idő lejár
és minden lelassul
Elkezdem felidézni
életét
visszafelé

Németh Petra és Domokos Johanna fordítása

*

Dióhéjban a számi irodalomról¹⁰

A számi irodalom legismertebb formája a népköltészeti műfajok közé tartozó jojka – nem véletlenül, hiszen a számik körében sokáig a szóbeli hagyomány volt meghatározó. Mint azt Keresztes László (1983: 509) is hangsúlyozza, a jojka, mely erősen improvizatív műfaj, elsősorban zene és nem szöveg. Alapját a ritmus képezi, amely valamely természeti jelenséget vagy emberi tevékenységet idéz meg (például a tenger hullámzását vagy a lépések zaját), erre a ritmusra épül a dallam, a dallamra pedig a szöveg. Ebben a függőségi sorban tehát a szöveg a legkevésbé fontos elem, sokszor alig néhány szóból vagy pusztán töltelkyszavak ismétléséből áll, de ezek a ritmussal és a dallammal együtt asszociációkat keltenek, és ez utóbbi az igazán lényeges. (Keresztes 1983: 509–510.) A jojka igen archaikus eredetű, ugyanakkor ma is élő műfaj – modern témák feldolgozásával ugyanúgy találkozunk a jojkák körében, mint varázslók énekével, a norvégiai Kautokeinóban pedig 1990 óta évente dal- illetve jojkaversenyt rendeznek Sámi Grand Prix

¹⁰Előadasként elhangzott a Reguly Társaság közgyűlésén, 2019. április 12-én.

néven. A számi népköltészetben ugyanakkor a jojka mellett más műfajok is megtalálhatók voltak: Erkki Itkonen (1963) áttekintése említ mitikus tárgyú – főleg varázslók közötti harcokról szóló – epikus énekeket, egy történelmi éneket Lappföld benépesítéséről, meséket, regéket, közmondásokat, jóslásokat és találós kérdéseket is.

A számi műköltészet első képviselőjeként Olaus Sirmát (?–1719) tartják számon. Sirma egyetemistaként két, általa jojkának nevezett verset diktált le a svéd Johannes Schefferusnak, aki azokat 1673-ban megjelent Lapponia című kötetében közölte, ugyanakkor valószínűbb, hogy ezek Sirma saját, szerelmi tárgyú költeményei voltak. (Keresztes 1983: 509.) Schefferus számi nyelven és latin fordításban közölte a verseket, majd mivel a kötetből hamarosan angol, német, francia és holland kiadás is készült, ezek révén szélesebb körben is ismertté váltak – Itkonen (1963) szerint még Voltaire és G. E. Lessing is dicsérte őket.

Keresztes áttekintéséből kiderül, hogy a XIX. század második felében és a XX. század elején már feltűnnek a számi szépirodalom első csírái. Ezek a költemények és prózaművek jellemzően a nemzeti romantika szellemében születtek, jó példa erre Isak Saba (1875–1921) Számi nemzeti dala. A nemzeti érzések megjelenítésére gyakran, így Pedar Jalvi (1888–1916) vagy Hans Aslak Guttorm (1907–92) esetében is, a tájleíró vers adott módot. Az 1930-as évektől már számi nyelvű folyóiratok is megjelentek, például a Finnországban kiadott Sápnelaš (Számi ember, 1934–2001). Ezzel együtt a számi nyelvű irodalmi élet igazán csak az 1970-es évektől kezdett megélni. (Keresztes 1983: 513–514.)

Az utóbbi időszakban kapcsolatban Veli-Pekka Lehtola (2013: 220) is megállapítja, hogy a szépirodalom az 1970-es és 1980-as években a számi művészet egyik legfontosabb művészeti ágává vált. Kiindulópontként leszögezi, hogy a művészetek az 1970-es évektől kezdődően jelentős szerepet játszottak a számik önkifejezésének eszközeként és etnikai identitásuk kialakításában, az etnopolitikai mozgalomban pedig a zenészek mellett az írók is részt vettek. A kor elkötelezett, állást foglalt számi költésze tükrözte és alakította a fiatal számi nemzedék identitását a hagyományos kultúra és a modern világ határmezsgyéjén. (Lehtola 2013: 220–221.) Ugyanő egy másik cikkében (2014: 159) arra is kitér, hogy az 1970-es években újságokban és antológiákban jelentek meg a fiatal számi szerzők alkotásai. Különösen jellemzőek voltak Kirsti Paltto (sz. 1947) versei, melyek a modern világ problémáinak megjelenését illusztrálták a számik körében, legyen szó turizmusról, bevándorlásról, munkanélküliségről, vagy éppen a hagyományos számi kultúra szertefoszlásáról. Paltto regényeiben és novelláiban ugyanúgy megjelennek a földszellemekről és a szállókról szóló régi legendák, mint a modern hétköznapi témák, a számi politika és a nők helyzete. Egyenes, kihívó, helyenként ironikus stílusa éles ellentétben áll azzal a lágy hangszínnel, mely költőtársa, Rauni Magga Lukkari (sz. 1943) lírájára a kezdetektől fogva jellemző. Utóbbi első verseskötetében (Jienat vulget, 1980) a fiatalok hétköznapi tapasztala-

latain keresztül mutatta be, miként távolodnak el kulturális identitásuktól a számiak, és adják fel azt. (Lehtola 2014: 159–160.)

Lehtola (2013: 222) kiemeli, hogy az 1970-es évek számi költészetében hangsúlyos szerepet kapott maga a számi nyelv is mint a tapasztalás megjelenítője. Hasonló vonással már korábban is találkozunk: Paulus Utsi (1918–75), a számi líra egyik legismertebb úttörője nézete szerint a természetközeli népek nyelve egységet alkot magával a természettel (Lehtola 2013: 160), és Hans-Aslak Guttorm is úgy vélekedett, hogy a számi kultúra csakis számi nyelven közvetíthető, hiszen a világot anyanyelvünkön éljük meg (Lehtola 1999: 239). Ugyanakkor a nyelv fontossága egyben nehézséget is jelentett a számi szerzők számára, mivel az irodalmi hagyomány hiánya miatt kevés volt a minta és a viszonyítási pont a számi nyelv irodalmi használatához (Lehtola 1999: 239).

Lehtola (1999: 238) meglátása szerint a kortárs számi irodalom a számiak saját szóbeli irodalma és az európai irodalom keresztezésének eredményeként jött létre, melyhez az adta a háttérrel, hogy a számi írók és költők kezdettől fogva a tanult rétegek köréből kerültek ki, és az iskolában a többségi nyelv elsajátítása mellett az európai irodalom értékeit is magukévá tették. Ezzel együtt azonban hangsúlyozza azt is, hogy a számi művészetet a nyugati világban egymástól élesen elhatárolt műfajok összemosása, a határok áthágása jellemzi. Jól látszik ez Nils-Aslak Valkeapää (1943–2001) pályájában, aki nemcsak a számi irodalom legfőbb tekintélye volt az 1980-as évektől, hanem jókaénekes, zenész, zeneszerző, fotóművész, képzőművész, kultúrpolitikus és színész is. (Lehtola 1999: 237–238.) További példaként említhető Inger-Mari Aikio-Arianaick („Ima”, sz. 1961), aki irodalmi pályafutása mellett a 2000-es évek egyik legjobb számi dokumentumfilmese is, vagy a fiatal generációból Niillas Holmberg (sz. 1990) zenész, dalszerző, költő, színész, műsorvezető (Lehtola 2013: 226; 224). Lehtola (1999: 237–238) felfogásában ez a határátlépés a számiak ősi világképét tükrözi: a több kultúra határán élést, a folyamatosan mozgásban lévő, rugalmas életfelfogást.

Az 1980-as évtized számi irodalmában lanyhult a korábbi évek nemzeti programszerűsége, és ezzel párhuzamosan a költészet mellé, sőt fölé emelkedett a regény. A prózaírók már nem pusztán a többségi társadalmak ellenpontjaként, hanem belülről vizsgálták a számi közösséget. Az 1980-as évek elejétől az 1990-es évek közepéig terjedő időszakot a számi irodalom aranykoraként tartják számon, ekkor ugyanis a számiak lélekszámához viszonyítva kiugró mennyiségű számi irodalmi alkotás jelent meg. Az 1990-es években azonban az egyéb művészetek (színház, képzőművészet, film) előtérbe kerülésével az irodalomnak és a zenének már egyre inkább küzdenie kellett, hogy megőrizze vezető szerepét a kultúrában. (Lehtola 2013: 222.)

A 2000-es években a regény háttérbe szorulásával a számi irodalom fókuszába ismét a líra került, az alkotók körében pedig a nők jutottak többségbe. Noha akadnak ellenpéldák is, a költők jobban eltávolodtak a számi nemzeti témáktól,

már nem hangsúlyozzák annyira a számiaknak a társadalom egészében elfoglalt helyét vagy énkérését, helyettük többek közt a nőiség, az anyaság és az otthontalanság témája kerül előtérbe. Így például Inger-Marie Aikio-Arianaick költészetének fő témáiként is a női lét, a férfi–nő-kapcsolat, az erotika, valamint a mai kulturális különbségek említhetők (Lehtola 2013: 223–224).

Lehtola 2013-as cikkében úgy látja, a 2000-es években változott a számi irodalom helyzete: a számi nyelvű költészet továbbra is virágzik, a próza viszont – nem kis mértékben a kiadási gondok miatt – szinte teljesen visszaszorult, és az irodalom már nem vesz részt úgy a társadalmi párbeszédben, mint a színház, a zene vagy a film. Mint írja, az 1980-as, 1990-es évek „aranykorának” szerzői ennek kapcsán a számi irodalom kríziséről beszélnek: Lukkari véleménye szerint a számi irodalom lemaradt a többi művészeti ág mögött, hiszen a kívülállók nem értik a nyelvet, a számiak maguk pedig nem olvasnak irodalmat, Paltto pedig a számi nyelvű irodalom kiadásának problémáiban véli felfedezni a válság legfőbb okát. Lehtola ugyanakkor felveti a kérdést, hogy valóban krízisben van-e a számi irodalom, vagy esetleg egyéb magyarázatai (is) vannak a 2000-es években tapasztalható változásoknak. Nem lehet – kérdezi –, hogy az az őshonos nép, mely számára az írott és irodalmi nyelv erőforrások hiányában idegen maradt, az önkifejezés tekintetében természetes módon fordult inkább az audiovizuális eszközök felé? Vagy hogy idejétmúlt intézményként vetette el az irodalmat, hogy inkább az audiovizuális kommunikáció modern lehetőségeit hangsúlyozza? (Lehtola 2013: 220–221.) A válasz alighanem csak hosszabb idő elteltével körvonalazódik majd, mikor már a számi audiovizuális művészetek jelenlegi dominanciájára is jobb rálátással rendelkezünk.

Bába Laura

Irodalom

- Hætta, Wenche Marie (2019) [2007]. Hvem-Hva-Når om Sámi Grand Prix. <https://www.nrk.no/sapmi/sami-grand-prix-leksikon-1.2147094>. Megjelent: 2007.03.29. Frissítve: 2019.04.21. (Letöltve: 2019.05.31.)
- Itkonen, Erkki 1963: Lappalainen kansanrunous. In: *Suomen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus*. Toim.: Kuusi, Matti & Konsala, Simo. Helsinki: SKS – Otava. 525–569.
- Keresztes László, 1983: A számi (lapp) költészet. In: *Aranylile mondja tavasszal. Lapp költészet*. Szerk.: uő. Budapest: Európa. 507–521.
- Lehtola, Veli-Pekka 1999: Saamelaisten muuttuvat identiteetit ja kirjallisuus. In: *Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin*. Toim.: Pertti Lassila. Helsinki: SKS. 236–243.
- Lehtola, Veli-Pekka 2013: Saamelaiskirjallisuus kriisissä? In: *Suomen nykykirjallisuus 1. Lajeja, poetikka*. Toim.: Mika Hallila, Yrjö Hosiaisuoma,

Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä & Jussi Ojajarvi. SKS:n toimituksia 1390:1. Helsinki: SKS. 220–227.

Lehtola, Veli-Pekka 2014: Literatur und Moderne Zeiten. In: uő: *Die Sámi – Traditionen im Wandel*. Übersetzt von Gruppe B¹. Aanaar – Inari: Puntsi Verlag. 159–171.

*

A nyelvészeti paleontológia és a nyelvi őshazák lokalizációja

„A la suite de cette longue et laborieuse étude de détail de ces recherches un peu arides par elles-mêmes, sur les débris de l'ancienne langue de notre race, qui sont comme les fossiles d'un monde disparu...”¹¹

(„Hosszú és fáradságos munka eredményeként ezek az önmagukban kissé száraz kutatások fajunk ősi nyelvének romjain olyanok, mint egy letűnt világ fossziliái...”)

(Adolphe Pictet)

Cikkemben azt kívánom megvizsgálni, hogy milyen mértékben használhatja fel a kutatás a nyelvészeti paleontológia eredményeit a nyelvi őshazák lokalizációjában. A módszer kialakulásának és definíciójának vázlatos ismertetése után pozitív és negatív példák segítségével és figyelembevételével próbálok meg következtetéseket levonni az uráli/finnugor őstörténetben történő alkalmazhatóságáról.

Mielőtt azonban áttérnénk a nyelvészeti paleontológia történetének tárgyalására, célszerű lesz pontosan definiálni, mit értünk alatta. Zsirai Miklós meghatározó munkájában oldalakat szentelt a módszernek, miszerint „ha valamely nyelvcsalád tagjaiban ugyanannak az állatnak, növénynek egyező neve van, föl kell tennünk, hogy a közös név az alapnyelvből, az ősnép szókészletéből maradt fenn, az ősnépnek tehát ismernie kellett az illető növényt-állatot, az ősnépnek tehát ott kellett laknia, az őshazának ott kellett lennie, ahol az ilyen állatok, növények együtt előfordulnak”.¹² Ennek alapján tehát azt gondolhatnánk, hogy a nyelvészeti paleontológia az alapnyelvi rekonstrukcióval rendelkező növény- és állatnevekkel dol-

¹¹ PICTET 1859, 535.

¹² ZSIRAI 1937/1994, 114.

gozik. Azonban a kérdés nem ilyen egyszerű, ugyanis pár sorral feljebb azt olvashatjuk, hogy a „módszeres nyelvészeti palaeontológiáról, a nyelvben található ősi műveltségi szavak vallomásainak tudományos értékesítéséről mégis csak félszázada ha beszélhetünk. Az úttörés érdeme Kuhnt, Pictett, Hehn Viktort, a finn Ahlqvistot és Schrader Ottót illeti meg”.¹³

Ez a kettősség jelenik meg „A finnugor ősműveltség körvonalai” c. fejezetben is, melyben a nyelvészeti paleontológia segítségével vázolja fel az alapnyelvi beszélők gazdasági, társadalmi és szellemi életét, jól illeszkedve a fent hivatkozott kutatók módszeréhez.¹⁴

Variációk egy témára – a nyelvészeti paleontológia megalapozása

A nyelvészeti paleontológiai módszer egyik alapítójának tartott Adalbert Kuhn 1845-ben megjelent munkájában az indoeurópai ősnép kultúráját vette tüzetesebb vizsgálat alá. Az élelemtermeléshez kapcsolódó szókinccs vizsgálatán keresztül a nomád – letelepült földműves életmód koncepciója közül az utóbbi mellett érvelt. Az őshaza lokalizációjával nem foglalkozott, amennyiben a nyelvészeti paleontológia jelzót használjuk kutatásaival kapcsolatban, akkor azt egy tágabb, kultúrtörténeti keretben kell definiálnunk.¹⁵

A nyelvészeti paleontológia fogalmát Adolphe Pictet alkotta meg 1859-ben megjelent fő művében.¹⁶ Pictet romanticizmussal átítatott munkájában a régi idők nyelvi állapotainak vizsgálatát a paleontológiai kutatásokhoz hasonlította, ezért adta módszerének a nyelvészeti paleontológia nevet.¹⁷

Módszertana abból állt, hogy csoportosította a szavakat, a viszonyítási pontot pedig a szanszkrit nyelv szolgáltatta. A szanszkrit hiányában adná magát, hogy a többi árja nyelv segítségével forduljon, de itt óvatosságra int, más nyelvek nem nyújtanak ilyen kiváló alapot. Mindig ragaszkodott a hangtani törvényekhez, és csak indokolt esetben keresett kivételeket. Véleménye szerint kiemelt figyelmet kell fordítani rá, hogy ne idegen eredetű legyen a szó, amit vizsgálunk.¹⁸

Ha megnézzük a Pictet által vizsgált szócsoportokat, akkor láthatjuk, hogy az állat- és természeti környezet elnevezésein kívül az ásványok és fémek elnevezéseit is tárgyalta, de a hangsúly az előbbieken volt. Ebben az esetben helyesen állapította meg, hogy a növények hatékonyabb segítséget nyújtanak a lakhely meghatározásában, ugyanakkor abban már tévedett, hogy a növénytakaró nem

¹³ Uo.

¹⁴ ZSIRAI 1939, 120–126.

¹⁵ KUHN 1845.

¹⁶ PICTET 1859.

¹⁷ PICTET 1859, VI sk, valamint 7.

¹⁸ PICTET 1859, 23.

sokat változott az elmúlt évezredekben. A kutatás azonban nem problémamentes, hiszen számolni kell a jelentésváltozásokkal, valamint azzal, hogy Ázsia azon része, ahol az őshazát lehet keresni, botanikailag ismeretlen volt akkoriban.¹⁹

A balti német családban született Victor Hehn személye a finnugrisztika számára is érdekes lehet. Az utazások fontos szerepet töltek be az életében, Berlinben Bopptól és Grimmtől is tanult, számtalanszor járt Olaszországban. Számos kultúrtörténeti művet jegyzett, de közülük témánk szempontjából az 1870-ben megjelent munkája a fontos, melyben a háziasított növények és állatok történetét mutatja be, nagymértékben támaszkodva a történeti forrásokra. Művében előfordulnak olyan fejezetek is, ahol mellőzi a nyelvészeti kutatást, indoeurópai őstörténeti vonatkozása is csak érintőlegesen van.²⁰

A tágabb értelemben vett nyelvészeti paleontológiai kutatások megalapozóinak Adalbert Kuhn, August Ahlqvist és Otto Schrader tekinthető. Ahlqvist azonban nem az indoeurópai őstörténettel foglalkozott, hanem a balti finn nyelvek kultúrtörténeti kutatását végezte el.²¹ Már a bevezetésben kitér a balti finnek őstörténetére, miszerint nem lehet pontosan megállapítani, hogy mióta élnek a térségben, vagy Krisztus születése körül, vagy az időszámításunk szerinti első századokban vándoroltak mai lakhelyükre. Primitív halász-vadász életmódot folytattak, és csak az indoeurópai népekkel történő érintkezésük következtében ismerkedtek meg a földműveléssel. Korábban sátrakban és földbe mélyített házakban éltek, csak új hazájukban ismerkedtek meg a rönkfa-szerkezetes házak építésével. Itt terjedtek ki a kereskedelmi kapcsolataik is, köszönhetően a tengeri hajózás elsajátításának.²² Ahlqvist arra a következtetésre jutott, hogy a mai lakhelyükre bevándorló balti finnek hasonló műveltségi fokon élhettek, mint az obi-ugorok a XIX. században.²³

Az indoeurópai őstörténet-kutatásra nagy hatással volt Otto Schrader munkássága, aki fő művében alaposan felvázolta a nyelvészeti paleontológia tudománytörténetét is.²⁴ Victor Hehnhez hasonlóan ő is arra a következtetésre jutott, hogy az indoeurópai alapnyelvet beszélő közösség nomád életmódot folytatott, melyhez a legmegfelelőbb körülmények a délorosz sztyeppén álltak fent, ide lokalizálta Schrader az indoeurópai őshazát.²⁵ Ennek alapján úgy hivatkozik rá a kutatás, mint a későbbi kurgán-teória megalapozójára.²⁶

¹⁹ PICTET 1859, 188-190.

²⁰ HEHN 1870/1911, 10 sk: Az indoeurópai népek Ázsiából származnak, és harcias nomád életmódot folytattak.

²¹ AHLQVIST 1875.

²² AHLQVIST 1875, 264 skk.

²³ AHLQVIST 1875, 268-287.

²⁴ SCHRADER 1883/1907.

²⁵ SCHRADER 1883/1907, 527.

²⁶ MAKKAY 2002, 74, 180. lábjegyzet.

A szűkebb értelemben vett nyelvészeti paleontológia körébe utalható Friedrich Theodor Köppen, akinek a neve a finnugrisztikában egybeforrta a nyelvészeti paleontológiával, vagy ismertebb nevén, az életföldrajzzal. Már az apja, Peter Köppen tudományos munkássága is rendelkezik finnugor vonatkozással, mégis fia az, akinek a neve ismert lett a finnugrisztikában. Az ő művei formálták olyanná a finnugor őshaza kutatását, amilyenek ma is ismerjük.²⁷

Köppen alább idézett munkáiban már olyan koncepciót vonultat fel, amely jobban hasonlít ahhoz a nyelvészeti paleontológiához, amelyet napjainkban is ismer és használ a kutatás, bár egyik tanulmányában az állatföldrajz elnevezést alkalmazta.²⁸

Mindenki számára ismert, hogy Köppen az indoeurópai és finnugor nyelvcsaládok rokonságát vallotta, és ami a közös őshazát illeti, a méz nevére és a méh újkori szibériai elterjedésére alapozva arra a következtetésre jutott, hogy nem lehetett az őshaza Ázsiában, a legvalószínűbbnek a Volga középső folyása tűnt. Alapos kutatás során számos adatot sorolt fel arra, hogy a mézelő méh csupán az újkori orosz telepéseknek köszönhetően jelent meg Szibériában.²⁹ Köppen a lokalizációban csak a méh és a méz szavak vizsgálatára támaszkodott, megalapozva ezzel a nyelvészeti paleontológiai kutatások finnugor ágának módszertanát.

Amint látható, a finnugrisztikában Köppen révén a szűkebb értelemben vett nyelvészeti paleontológia, az indoeurópai kutatásokban pedig a tágabb értelemben vett változat vert gyökeret. Utóbbi esetben jó példa erre a Tegvey-Vekerdy szerzőpáros által írt egyetemi jegyzet, amely szintén a kultúrtörténeti vizsgálatok módszereként értelmezi a nyelvészeti paleontológiát, melynek egyik segédtudománya a növény- és állatföldrajz.³⁰ Itt érhető tetten a finnugor és az indoeurópai őstörténet/őshaza kutatása közti különbség is. Míg a finnugrisztikában a nyelvészet csak a nyelvészeti paleontológia révén vesz részt az őshaza kutatásában, addig az indogermanisztikában a kultúrtörténeti szemléletmódnak köszönhetően többek között az életmódhoz és az élelemtermeléshez köthető szókincs által nyújtott adatok is érvként szolgálhatnak az egyes őshazakoncepciók mellett. Ez fontos különbség, hiszen a növény- és állatnevek nem használhatók fel az indoeurópai őshaza lokalizálásában.³¹ De erre még a későbbiekben részletesebben ki fogunk térni.

²⁷ <https://www.nyest.hu/renhirek/koppenek-a-finnugrisztikaban> (megnyitva: 2018.12.01. 17:29)

²⁸ KÖPPEN 1886, valamint 1890.

²⁹ KÖPPEN 1890, 1005-1007.

³⁰ Bevezetés az indoeurópai nyelvtudományba 19-21.

³¹ MAKKAY 2004, 100, 56. lábjegyzet szakirodalma.

A negatív példa: növény- és állatnevek az indoeurópai őshaza lokalizálásában

A fent említett kutatók, de különösen Otto Schrader hatása az indoeurópai őstörténet-kutatására elvitathatatlan. Ha megnézzük a napjainkban vagy az elmúlt évtizedekben írt összefoglaló műveket, akkor láthatjuk a már jól ismert szócsoportok tárgyalása alapvető részét képező az egyes munkáknak.³²

Az alapnyelvre rekonstruált növény-, illetve állatnevek már nem játszanak szerepet az indoeurópai őshaza lokalizációjában. Az egyik okot „bükk-argumentum”-ként emlegeti a kutatás, melynek lényege, hogy korábban úgy vélték, hogy a rekonstruált **bheha<ős* alak a közönséges bükkre utal, amely nem fordult elő a Kalinyingrád–Odessza-vonaltól keletre, de nehézséget okoz, hogy utalhatott akár a Krímben honos hasonló fajtára (*Fagus taurica*) vagy a Kaukázusban és Észak-Anatóliában előforduló keleti bükkre (*Fagus orientalis*) is. Tovább fokozza a bizonytalanságot az a lehetőség, hogy az albánban és a görögben egy tölgyfélélt jelölt, illetve, hogy az anatóliai és az ázsiai indoeurópai nyelvekből hiányzik, így az alapnyelvi léte kérdőjeleződik meg.³³ A másik probléma a lazac nevének rekonstrukciójához kötődik. Korábban úgy vélték, hogy a rekonstruált **ló’s* az atlanti lazacra (*Salmo salar*) utal, amely a Balti-tengerbe és az Atlanti-óceán északi részébe torkolló folyókban fordul elő, azonban napjainkban úgy vélik, hogy a sebes pisztrángot (*Salmo trutta*) érthették alatta, amely Eurázsiaiban szélesebb körben elterjedt faj.³⁴ A fenti problematika a növény- és állatnevek teljes mellőzéséhez vezetett, sőt, Makkay János odáig jutott, hogy a finnugor őshaza lokalizálására is alkalmatlannak tartja a módszert.³⁵ Hogy ez mennyire állja meg a helyét, arról alább lesz szó.

A finnugor őshaza nyomában

Köszönhetően Köppen munkásságának, a nyelvészeti paleontológia része lett a finnugor őshaza kutatásának, sőt, az egyetlen módszere az őshaza nyelvészeti meghatározásának. Zsirai Miklós is tárgyalta, és bár felhívta a figyelmet a gyenge pontjaira, nagy reményekkel volt, különösen N. Sebestyén Irén kutatásai iránt, melyekre egészen 1951-ig kellett várni.³⁶

N. Sebestyén Irén nem a nyelvészeti paleontológia, hanem az életföldrajz elnevezést használta. Kiemelte, hogy bizonyos állatokat biztosan ismernie kellett a finnugorok őseinek, még sincs közös nevük, amit ő a tabuval hoz összefüggésbe.

³² A teljesség igénye nélkül ld. MALLORY 2005, MALLORY & ADAMS 2008, ANTHONY 2007.

³³ MALLORY 2005, 160 sk, valamint MALLORY & ADAMS 2008, 170 sk.

³⁴ MALLORY 2005, 160 sk, valamint MALLORY & ADAMS 2008, 153.

³⁵ MAKKAY 2004, 100.

³⁶ ZSIRAI 1937/1994, 113-119, valamint N. SEBESTYÉN 1951.

Nem jegyezte meg, de ez egy olyan tényező is lehet, amelynek a meglétével számolni kell, gyengítve ezzel az állatnevek felhasználhatóságának lehetőségét.³⁷ Bár számtalan adatot hozott fel az őshaza lokalizálására használható állatnevekre, végül a mellőzésük mellett döntött a kutatás.

Köppen mellett Hajdú Péter munkássága volt nagy hatással a nyelvészeti paleontológia módszertanára, számtalan cikkben finomítva azt. László Gyulával vitázva alakította a finnugor őshaza kutatását, bár többször is változtatta annak lokalizációját. Ennek részleteire nem kívánok kitérni, csupán rögzíteni szeretném, hogy Hajdú is csupán a növény- és állatneveket vonta be őstörténeti kutatásaiba, sőt, ahogy finomította a kutatást, az utóbbiakat el is hagyta, a módszerre pedig a biogeográfia, vagyis az életföldrajz néven hivatkozott.³⁸

Veres Péter is felhasználta komplex elméletéhez a módszert, amit általában nyelvészeti paleontológiának nevezett,³⁹ de előfordult, hogy egy tanulmányon belül hol a nyelvészeti paleontológia, hol a biogeográfia elnevezést használta.⁴⁰ Az ő helyzete speciális, ugyanis ő az a kutató, akinek az őshaza helyének módosítására vonatkozó eredményeit nem utasították el. Elméletének végleges változatához a palynológia felől érkeztek új impulzusok. Az újabb eredmények azt erősítették meg, hogy a finnugor őshaza lokalizálásában fontos szerepet betöltő szilfa a középholocén korától megjelent az Urál déli részén és a Közép-Ob medencéjében, ott több ezer éven keresztül jelen volt, és csak a szubboreális és szubatlantikus klímaperiódus idején vonult vissza a Dél-Urál keleti lejtőire. Az újabb palynológiai adatok azt is megerősítették, hogy ezen a vidéken a szil mellett a hárs (*Tilia*), a tölgy (*Quercus*) és a mogyoró (*Corylus avellana*) is jelen volt, ami pedig maga után vonta azt is, hogy velük együtt a mézelő méh is megjelent Nyugat-Szibériában, így véglegesen sikerült cáfolni Köppen elméletét a méh kései megjelenéséről. Ennek megfelelően a finnugor ősnépeség ismerhette mind a tajga, mind a vegyes lombos erdő fáit is.⁴¹ Az újabb palynológiai adatoknak köszönhetően megerősítést nyert, hogy a finnugor őshaza területét déli és keleti irányba is szükséges kiterjeszteni.

Mint fentebb látható, a finnugor őstörténet-kutatásban nem kérdőjelezték meg a nyelvészeti paleontológia/biogeográfia alkalmazhatóságát. Kivétel ez alól a magyarországi marxista történettudomány egyik megalapozója, Molnár Erik volt, aki több kötetet is szentelt a magyar őstörténetnek. Molnár a jelentésváltozásokra hivatkozva mellőzte a módszert, érveit azonban alapos kritikában részesítették a

³⁷ N. SEBESTYÉN 1951, 359.

³⁸ HAJDÚ 1953, 1964a, 1964b, 1964c, 1968, 1978.

³⁹ VERES 1971, 1987, 1996.

⁴⁰ VERES 1991.

⁴¹ VERES 1987, 50-55.

finnugristák.⁴² Hogy mégis milyen problematikus pontjai vannak a módszereknek, arról az alábbiakban lesz szó.

A nyelvészeti paleontológia kritikája

Már Zsirai Miklós felhívta a figyelmet a módszer hátrányaira. Egyfelől az alapnyelvi etimológiáknak minél szilárdabbnak kell lenniük, másfelől a növénytakaró rekonstrukciójánál figyelemmel kell lenni arra, hogy az elmúlt évezredek során az egyes növény- és állatfajok elterjedése változott, napjaink viszonyait helytelen visszavetíteni a múltba.⁴³ Az egyes állatfajoknál a tabunevek esetleges használata okozhat problémát, feltételezésekre kényszerítve a kutatókat. További nehézséget jelenthetnek a jelentésváltozások is: minél nagyobb az eltérés a leánynyelvekben az egyes fajokat illetően, annál inkább alkalmatlanok az őshaza lokalizációjára. Molnár Erik erre hivatkozva akarta diszkreditálni a módszert, érvelése azonban téves volt, könnyedén cáfolták.⁴⁴ Mint fentebb láthattuk, az indoeurópai őshaza esetében a lazac és a bükk példája jól mutatja, hogy létezik olyan mértékű jelentésváltozás, ami miatt az adott szavak nem megbízhatóak a kutatás számára. Ilyen mértékű problémával a finnugrisztikának nem kellett számolnia, ezért nem érthetünk egyet Makkay Jánossal, aki az indoeurópai problematika miatt akarja kivonni a módszert az őshaza helyének meghatározásából.⁴⁵ Minden egyes nyelvcsalád esete más és más, mindegyik önálló eset, ezért nem lehet általánosan megállapítani a módszer alkalmatlanságát.

Lehetséges utak a finnugor őshaza nyelvészeti kutatásában

László Gyula munkássága óta tudjuk, hogy a rekonstrukciók önmagukban mit sem érnek, érdemes a nyelvészeti adatokat összevetni a természeti környezet rekonstrukcióival is, amely kiváló kiegészítést és ellenőrizhetőséget adja a módszernek. Az elmúlt évtizedekben erre nem volt példa, pedig a paleoökológia is hatalmas változásokon ment keresztül. Ne felejtjük el, hogy a László Gyula és Hajdú Péter által hivatkozott orosz kutató, Nejstadt palynológiai munkái csak a kutatás kezdeti fázisát képviselték, eredményeit véglegesnek tekinteni és ebből kifolyólag mellőzni az újabb szakirodalom eredményeit hibához vezethet. A természettudományos kutatások fejlődésének köszönhetően ma már látjuk a palynológia hiányosságait, korlátaikat is.

⁴² MOLNÁR 1954, 12, valamint a *Magyar őstörténet kérdései* 11 sk.

⁴³ ZSIRAI 1937/1994, 119.

⁴⁴ Ld. 25. lábjegyzet.

⁴⁵ MAKKAY 2002, 78.

Ha megnézzük az elmúlt évtizedekben íródott természettudományos szakköveket, akkor látni fogjuk, hogy a csak és kizárólag a pollenekre alapozott kutatást ma már elveti a kutatók többsége, mivel számos módszertani probléma van vele kapcsolatban. Ha lehetőségünk van rá, akkor a palynológiai eredményeket célszerű a makromaradványokkal is összevetni, így kaphatunk realisabb képet. További probléma, hogy a pollen és a spóra nagyobb eséllyel maradnak meg a maradványtalajokban, mint a löszben. Fokozza a nehézségeket, hogy a klímaváltozások során az egyes fajok elterjedési sebessége eltérő lehet, így nem mindegyik növény mutatja megbízhatóan a klímában bekövetkezett változást.⁴⁶ Arról nem is beszélve, hogy a szél a polleneket jóval az elterjedési területen túlra is el tudja juttatni, valamint az egyes fajok eltérő mennyiségben termelik a polleneket, melyek alapján bizonyos fajok felül-, mások pedig alulreprezentáltak tűnhetnek az egykor volt valósághoz képest. A pollenek azt sem képesek pontosan megmutatni, hogy az egyes fajok mikor jelentek meg adott területen, az erdősegek elmozdulásának dinamikáját sem tudják megjeleníteni, valamint a kezdeti kis létszám sem mindig van jelen a mintákban, és még jónéhány ökológiai korlát is felsorolható lehetne. Nem teljesen tisztázott a refúgiumok szerepe a modern genetikai diverzitásban, valamint elterjedési központként való értelmezésük sem.⁴⁷

Ha szeretnénk megvizsgálni, hogy alkalmazható-e a nyelvészeti paleontológia/életföldrajz a finnugor őshaza lokalizációjára, akkor mindenféleképpen figyelembe kell vennünk a természeti környezet rekonstrukcióira vonatkozó újabb eredményeket arra a területre és arra az időszakra vonatkozóan, ahol és amikor az uráli/finnugor őshaza fennállhatott.

De nemcsak a paleoökológia képes új impulzusokat nyújtani a finnugrisztika számára, hanem más nyelvcsaládok őstörténetének tanulságai is felhasználhatók, főként az indogemanisztika tanulságait és irányait lehetne hasznosítani annak érdekében, hogy a nyelvészetet minél szélesebb körben használjuk, a benne rejlő lehetőségeket minél alaposabban kiaknázhassuk az uráli és a finnugor őshaza meghatározásakor.

A művelődéstörténeti színvonalra utaló szócsoportok régészetiileg értékelhető részének segítségével felvázolható az a kulturális milió, amelyben az uráli, illetve a finnugor alapnyelv kialakult. A természeti környezetre, szociális szervezetre, életmódra/megélhetési stratégiákra utaló szócsoportok és szavak paleoökológiai, régészeti és kulturális antropológiai értelmezése pedig sokkal szilárdabb alapot nyújthat arra vonatkozóan, hogy mely területeken beszélhették az uráli, illetve a finnugor alapnyelvet.

⁴⁶ SOFFER 1985, 147; BINNEY et al. 2009, 2461.

⁴⁷ PAYETTE-ERONEN-JASINSKI 2002, 15; BINNEY et al. 2009, 2461 sk.

Összefoglalás

Mint látható volt, a nyelvészeti paleontológia kialakulása és léte során eltérő módon használták ezt a terminust, sőt, szinonimaként használták az életföldrajz elnevezést is. Utóbbi talán jobban szemlélteti a növény- és állatnevek rekonstrukcióira alapozott őshazakutatást, amely a finnugrisztikán belül folyt. Az indoeurópai őstörténet-kutatás már jóval tágabb értelemben használta a módszert, segítségével kultúrtörténeti következtetésekre jutott. Így megállapítható, hogy minden egyes nyelvcsalád esetében eltérő hatékonysággal használhatjuk a módszert, tehát nem jelenthető ki egyértelműen, hogy alkalmas-e vagy sem az őshazák helyének meghatározására. Hogy a finnugrisztikában milyen hatékonysággal lehet segítségünkre és milyen mértékben kell ennek következtében újraírni a finnugor őstörténetet, az a módszertani modernizációs kísérletek után állapítható meg, fentebb ennek a mikéntjére próbáltam meg javaslatokat megfogalmazni.

Vigh József

Felhasznált irodalom

- A magyar őstörténet kérdései. A Nyelvtudományi Társaság vitatulése 1953. december 1. Nyelvtudományi Értekezések 5. Budapest.
- AHLQVIST, August (1875), *Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen*. Ein Beitrag zu der älteren Kulturgeschichte der Finnen. Helsinki.
- BINNEY, Heather A. et al. (2009), The distribution of late-Quaternary woody taxa in northern Eurasia: evidence from a new macrofossil database. *Quaternary Science Reviews* 28, 2445–2464.
- HÁJDÚ Péter (1953), *A magyarság kialakulásának előzményei*. NyÉrt 2. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HÁJDÚ Péter (1964a), Észrevételek László Gyula, „Őstörténetünk legkorábbi szakaszai. A finnugor őstörténet régészeti emlékei a Szovjetföldön” c. könyvéhez. *ArchÉrt* 91, 118–123.
- HÁJDÚ Péter – Domokos Péter (1978), *Uráli nyelvrokonaink*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- HEHN, Victor (1870/1911), *Kulturpflanzen und Haustiere in ihrem Übergang aus Asien nach Griechenland und Italien, sowie in das übrige Europa: Historisch-linguistische Skizzen*. 1. kiadás 1870, 8. kiadás 1911, Berlin.
- HEHN, Victor (1976), *Cultivated plants and domesticated animals in their migration from Asia to Europe. Historico-linguistic studies*. New edition prepared with a bio-bibliographical account of Hehn and a survey of the research in Indo-European prehistory by James Patrick MALLORY. Amsterdam.
- КЕППЕН, Ф. Т. (1886), Материалы к вопросу о первоначальной родине и первобытном родстве индо-европейского племени. *Журнал Министерства*

- Народного Просвещения* – август: 199–234, октябрь: 191–211, ноябрь: 21–64, декабрь: 227–250. Санкт-Петербург.
- KÖPPEN, Fr. Th. (1890), Ein neuer tiergeographischer Beitrag zur Frage über die Urheimat der Indoeuropäer und Ugrofinnen. *Das Ausland. Wochenschrift für Erd- und Völkerkunde*. Jahrgang 63, Nr. 51, Stuttgart, 1001–1007.
- KUHN, Adalbert (1845), Zur ältesten Geschichte der indogermanischen Völker. 1–18.
- MALLORY, James Patrick – ADAMS, Douglas Quinns (2008), *The Oxford Introduction of Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*. Oxford–New York.
- MALLORY, James Patrick (1989/2005), *In Search of the Indo-Europeans. Language, Archaeology and Myth*. London. 1. kiadás 1989, reprint 2005.
- MAKKAY János (2002), *Egy magyar amatőr véleménye az uráli finnugorság származásáról*. II. rész: a kőkor vége. TM 20, Budapest.
- MAKKAY János (2004), A magyar őstörténet és a nyugat-szibériai ’magyar őshaza’ kérdése – Some questions of the Hungarian prehistory and of Western Siberian ’Hungarian land of origin’. *JAMÉ* 46, 85–116.
- MOLNÁR Erik (1954), *A magyar nép őstörténete*. 2. jav. kiad. Budapest.
- PAYETTE, Serge – ERONEN, Matti – JASINSKI, Paul (2002), The Circumboreal Tundra-Taiga Interface: Late Pleistocene and Holocene Changes. *Ambio Special Report*, 12, Tundra-Taiga Treeline Research. Royal Swedish Academy of Sciences, 15–22.
- PICTET, Adolphe (1859), *Les origines indo-européennes, ou les ariens primitifs: essai de paleontologie linguistique*. Párizs.
- N. SEBESTYÉN Irén (1951), Az uráli népek régi lakóhelyeinek kérdéséhez. MTA I. OK, 1. kötet, 3. szám, 351–406.
- SCHRADER, Otto (1883/1907), *Sprachvergleichung und Urgeschichte*. Linguistisch-historische Beiträge zur Erforschung des indogermanischen Altertums. 1. kiadás 1883, 3. kiadás 1907, Jena.
- SOFFER, Olga (1985), *The Upper Paleolithic of the Central Russian Plain*. London/San Diego.
- TEGYEY Imre – VEKERDY József (1989), *Bevezetés az indoeurópai nyelvtudományba*. (8. változatlan kiadás) Tankönyvkiadó, Budapest.
- VERES Péter (1971), Újabb adatok a finnugor és magyar őstörténethez. *NyÉrt.* 53, 33–54.
- VERES Péter (1987), A magyar nép kialakulása és korai etnikus története. *Népi kultúra – Népi Társadalom* 14. Budapest, 49–95.
- VERES Péter (1991), A finnugor őshaza meghatározásának vitatott kérdései a legújabb adatok alapján. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* 16. Budapest. 105–136.

VERES Péter (1996), Az uráli és finnugor őshaza vitatott kérdései a legújabb kutatások alapján. In: BEREZKI András – KLIMA László (Szerk.): *Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére*. UT 7. Budapest. 263–266.

ZSIRAI Miklós (1937/1994), *Finnugor rokonságunk*. Budapest.

*

Száz éve született Vértes Edit

Száz évvel ezelőtt, 1919. május 31-én látta meg a napvilágot Vértes Edit, aki élete során az obi-ugor nyelvek kutatójaként vált ismertté. Az évforduló alkalmából 2019. május 14-én a Magyar Nyelvtudományi Társaság finnugor szakosztálya kerekasztal beszélgetés keretében tisztelgett emléke előtt. A beszélgetés résztvevői (Zaicz Gábor, Fancsaly Éva, Sipos Mária és Csepregi Márta) a közönséggel együtt tekintették át a kutató életpályáját, és felidéztek emberi alakját is.

Az elsőként megszólaló Zaicz Gábor negyedszázadon keresztül volt munkatársa Vértes Editnek a Nyelvtudományi Intézetben, valamint szinte szomszédja a XII. kerületben, így szakmai és emberi oldalról egyaránt jól ismerte. Elmesélte, hogy gyakran látta Editet kutyát sétáltatni a Böszörményi úton, valamint azt is, hogy Edit jó barátságban volt a közelben lakó két, vele nagyjából azonos korú nyelvessel, a finnugrista Lakó György professzorral és a fonetikus Vértes O. Andrással – hosszú telefonbeszélgetéseket folytattak, melyek során számos szakmai kérdést megvitattak. Nyaranként Edit felköltözött a Svábhegyre, Normafa úti nyaralójába. A telken később társasház épült, melynek egy lakása Vértes Edit otthonául szolgált életének utolsó éveiben.

Zaicz Gábornak fontos szerep jutott Vértes Edit hagyatékának gondozásában is. Edit 83 évesen, 2002. augusztus 11-én hunyt el. Halála után unokaöccse és örököse Nemes László író a Pázmány Péter Katolikus Egyetem akkor még funkcionáló Finnugor Tanszékének ajándékozta Edit könyvtárát. A nagyértékű könyvgyűjtemény Piliscsabára szállításáról Zaicz Gábor gondoskodott, s ő lett a Nemes László által alapított „Finnugor díj Vértes Edit emlékére” nevű alapítvány kuratóriumának is az elnöke. Az alapító okirat szerint két évente 400 000 forintnyi összeggel lehet díjazni olyan 40 év alatti finnugristát, aki az előző évben jelentős tudományos teljesítménnyel hívta fel magára a figyelmet, például monográfiája jelent meg. A díjat 2004–2018 között nyolc fiatal kutató kapta meg.

A díjátadásról Zaicz Gábor minden esetben részletesen beszámol a Finnugor Világ hasábjain.

A szakmai és személyes kapcsolat, valamint az elhunyt ingóságairól való gondoskodás vezetett oda, hogy halála után Gábor írt nekrológot Vértes Editről a Nyelvtudományi Közleményekben (99: 319–324), és egy füzetet is szerkesztett, mely a visszaemlékezések mellett tartalmazza Vértes Edit publikációinak jegyzékét is (Zaicz Gábor–Csepregi Márta: Vértes Edit emlékezete. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 82. Debrecen, 2004)⁴⁸.

Fancsaly Éva, a Pécsi Tudományegyetem frissen nyugdíjba vonult docense diákkorában rövid ideig Vértes Editnél lakott albérletben. Éppen akkor írta szakdolgozatát, és ezért nagy segítséget jelentett számára, hogy használhatta „Edit néni” páratlanul gazdag, a legújabb külföldi kiadványokat is tartalmazó könyvtárát. Az itt gyűjtött szakmai ismeretek is hozzájárultak ahhoz, hogy az egyetem befejezése után Éva állást kapott a Nyelvtudományi Intézetben. Éva máig csodálja azt a bizalmat, mellyel a neves nyelvész viszonyult az alig ismert diáklányhoz. A kapcsolat később is megmaradt köztük, s Éva egy nyitott, előítéletmentes, mindig segítőkész idősebb kolléga képét őrzi emlékezetében. Vértes Edit nyitottságát és tettekézségét bizonyítja az is, hogy 1991-ben részt vett az első (és máig egyetlen) szibériai turistaúton. Ez valójában egy hajóút volt az Ob folyón, abban a rövid időben, amikor a Szovjetunió már megnyitotta határait, de még érvényben voltak a belső, békétáborbeli olcsó utazási jegyárak. Éva tanúja volt annak az igyekezetnek, mellyel Vértes Edit hanti anyanyelvűekkel próbált szót érteni, valamint annak a megrendülésnek is, mely az idős kutatót elfogta, amikor hajójuk megérkezett az Ob és az Irtis összefolyásához. Hiszen végre megérkezett oda, ahol a nagy elődök, köztük a finn K. F. Karjalainen és H. Paasonen meg a magyar Pápay József is hajózott, akik olyan közel kerültek hozzá, míg kézirataik kiadásán fáradozott.

Sipos Mária, aki Vértes Edithez hasonlóan szintén osztjakológus, de már az ő nyugdíjba menetele után került a Nyelvtudományi Intézet Finnugor Osztályára, a jubiláns két nagy monográfiájáról és azok utóéletéről beszélt. Az egyik az osztják névmásokról írt kandidátusi disszertációja (Die ostjakischen Pronomina, Budapest, Akadémiai Kiadó 1967), a másik az osztják magánhangzóharmóniáról írt akadémiai doktori értekezése (Morphonematische Untersuchung der ostjakischen Vokalharmonie. Budapest, Akadémiai Kiadó 1977). Megjelenésekor mindkét mű vegyes fogadtatásra talált a szakmában. A recenziók általában kiemelték a munkák adatgazdagságát, de azt is megállapították, hogy az adatok túlzott bősége időnként elfedi a lényegét, melyet az olvasó csak nehezen tud kihámozni a zsúfolt

⁴⁸ A kiadvány elektronikus változata a <http://www.mek.oszk.hu/01600/01624/01624.htm> címen is elérhető

szövegből. A vokalizmust tárgyaló értekezésben Vértes Edit felhasználta matematikai ismereteit is, számos statisztikát közölt, melyekből a valószínűségszámítás módszereivel vont le következtetéseket, illetve Steinitz átírásának gondos felülvizsgálatával a déli nyelvjárások magánhangzó-harmóniájával kapcsolatban volt nagyon lényeges felfedezése. Mindkét mű elkészüléséhez nagyban hozzájárult, hogy Vértes Edit kutatásaival egyidőben rendezte sajtó alá K. F. Karjalainen és H. Paasonen hantiföldi grammatikai és szövegfeljegyzéseit, így nagymennyiségű, addig ismeretlen adattal is szolgált. Negyven-ötven év távolából úgy tűnik, hogy ezek a könyvek sajnálatosan nem kerültek bele a tudomány főáramába, noha a precízen strukturált nyelvi anyag önmagában is nagy jelentőségű lehet: például a névmásmonográfia értékes példákkal szolgálhat számos, napjainkban nagy érdeklődést kiváltó grammatikai jelenség (pl. ditranzitív igék, ergatív mondatokhoz hasonló szerkezetek, grammatikalizációs folyamatok stb.) vizsgálatához.

Csepregi Márta, a beszélgetés moderátora, e sorok írója, azaz jómagam Vértes Edit hagyatékkiadó tevékenységét mutattam be. Bizonyára ez a legmaradandóbb része az ő munkásságának, hiszen nyelvi anyagra mindig szükség lesz. Nemcsak a szovjet időben, amikor a nyelvészek el voltak zárva az anyanyelvi beszélőktől, hanem most is, amikor kutathatóvá vált az élő nyelv. A Vértes Edit által kiadott több mint százéves szövegek ma már nyelvtörténeti jelentőségűek.

Vértes Edit munkamódszerébe az 1990-es évektől kezdve volt alkalmam betekinteni, amikor Hajdú Péter kérésére segítettem neki a korrektúrázásban. Edit az ötvenes évek végétől kezdve foglalkozott a fentebb már említett finn tudósok, K. F. Karjalainen és H. Paasonen osztjáföldi gyűjtésének sajtó alá rendezésével. Mindketten a XIX/XX. század fordulóján jártak az Ob-vidéken, de viszonylag korai haláluk mindkettőt megakadályozta gyűjtésük kiadásában. Nem melleleg, mindketten 1919-ben haltak meg, azaz 100 éve, Vértes Edit születésének évében. A sajtó alá rendezés feladatával a helsinki székhelyű Finnugor Társaság nevében Erkki Itkonen bízta meg a magyar kutatót, aki előbb a két tudós nyelvtani feljegyzéseit adta ki (1964, 1965), majd Karjalainen déli osztják szövegeit egy kötetben (1975) és Paasonen déli osztják szövegeit négy kötetben (1980). Összeállított egy szójegyzéket is azokból a szavakból, melyek előfordulnak a Karjalainen-szövegekben, de kimaradtak az Y. H. Toivonen által szerkesztett, 1948-ban megjelent nyelvjárási szótárból (1996). A déli osztják szövegekhez fűződő sorozat második, az átírás problémáit tárgyaló kötete 1997-ben jelent meg. A szövegekhez fűzött kommentárok kötetének kiadása – bár párhuzamosan készült a többi kötettel – annyira elhúzódott, hogy a Finnugor Társaság új vezetősége elvesztette a fonalat (nemcsak a fonalat, hanem a begépelte kéziratot is), és igyekezett jótékonyan megfeleledkezni az egész projektről. Amikor én 2000-ben hosszabb időre Finnországba utaztam, elhatároztam, hogy felkutatom a kéziratot tartalmazó floppyt, ami sikerült is az új technikai szerkesztő segítségével. Így jelent meg – már Edit halála után – a nyelvi és néprajzi kommentárokat tartalmazó

kötet (2003). Viszont még Vértes Edit életében napvilágot látott Paasonen szurguti osztják szöveggyűjtése (2001).

A másik nagyszabású hagyatékkiadási projektum Vértes Edit debreceni tevékenységéhez kötődik. Amikor 1984–1990 között a debreceni egyetem Finnugor Tanszékének professzoraként működött, elhatározta, hogy kiadja a tanszék korábbi vezetőjének, Pápay Józsefnek 1898-as osztjáföldi gyűjtését. Ez az értékes anyag évtizedeken át az MTA könyvtárának kéziratárában várta a megjelenést. Az idők során viszont az írás már annyira elhalványodott a papíron, hogy szinte láthatatlanná vált. Ezért döntött úgy Vértes Edit, hogy a begépelés és nyomdai szedés helyett lefényképezik a kéziratot. Így jött létre a nyolc kötetből álló sorozat, a Bibliotheca Pápayensis (1988–1998). Mindemellett Vértes Edit részt vett Wolfgang Steinitz hagyatékának sajtó alá rendezésében is a délies típusú szövegek gondozásával, mely az Ostjakologische Arbeiten III. kötetében jelent meg (1989).

A mitológiai tárgyú szövegek kiadása közben Vértes Edit szinte észrevétlenül beledolgozta magát az obi-ugor, valamint a szamojéd folklór és mitológia rejtelseibe. Ennek a bűvárkodásnak lett eredménye a Szibériai nyelvrokaink hitvilága című, rendkívül adatgazdag összefoglalás, mely a Tankönyvkiadónál jelent meg 1990-ben. A téma lexikonszerű feldolgozása egy rangos német nyelvű sorozat, a Wörterbuch der Mythologie 30–31. füzetében látott napvilágot Die Mythologie der uralier Sibiriens (A szibériai uráli népek mitológiája) címen 1997-ben. A folklór és a mitológia szakértőjeként tudományos ismeretterjesztő tevékenységet is végzett. Ő szerkesztette a Sámándobok, szóljátok című népköltészet antológiát obi-ugor és szamojéd anyagát (1973), az Európa könyvkiadó Népek meséi című sorozatában déli osztják mesekötetet jelentetett meg (Hadmenet, nászmenet 1975), T. Lovas Rózsával együttműködve kiadott egy terjedelmes hőseneket Paasonen hagyatékából németül (Brautfahrten 1986), valamint magyarul a Bevezetés az uráli népköltészetbe című egyetemi tankönyvében (1985).

Az emlékülésen jelen lévők egyetértettek abban, hogy Vértes Edit öntörvényű ember volt, igazi egyéniség. Egész életét a tudománynak szentelte, akkor volt boldog, amikor valamilyen nyelvészeti probléma megoldásán gondolkodhatott. Mélységesen tisztelte a nyelvi adatokat, és sohasem sajnálta az időt az alapos, gondos munkára. Csak csodálni tudjuk azt a hatalmas teljesítményt, mellyel hozzájárult az obi-ugor nyelvek és kultúrák kutatásához. Az általa megjelentetett kiadványok többsége méltán vívta ki helyét az obi-ugrisztika megkerülhetetlen forrásainak sorában.

Csepregi Márta

Kerekasztal Hanti-Manszijszokban a nyelvi helyzetről és a nyelvi kontaktusokról

Május végén tartották Hanti-Manszijszokban, a Jugor Állami Egyetemen a terület nyelvi helyzetét tárgyaló konferenciát. Ezen a rendezvényen köszöntötték a Magyarországon sokak által ismert Szozja Onyinát is, aki egyrészt 50. születésnapját töltötte be május 20-án, másrészt negyedszázaddal ezelőtt lépett tudományos pályára. A szervező a Jugor Állami Egyetem Északi tudományok intézete volt, és a programfüzetben látható volt az a logó is, amely azt hirdeti, hogy az UNESCO 2019-et az őslakos nyelvek nemzetközi évének nyilvánította.

Szozja Onyina a Szinja folyó menti Tiltimben született, rokonsága halászzal, vadászattal és réntartással foglalkozott, szülei jól ismerték és gyakorolták a hagyományos kézműves technikákat, illetve az énekköltésben, folklórban is otthonosan mozogtak. Az ovgorti internátusban töltött iskolásévek után 1987-től a leningrádi Herzen Intézetben tanult, majd pedagógusként dolgozott a hanti-manszijszki pedagógiai és egészségügyi főiskolán. Ekkortájt kezdte kutatómunkáját is, 2002-ben pedig megvédte a hanti réntartás szókinését feldolgozó kandidátusi disszertációját. Témavezetője Ju. V. Anduganov volt. 2002-től 2006-ig Budapesten, az ELTÉ-n dolgozott hanti lektorként. 2005-ben magyar kollégákból és tanítványokból álló négy fős csoport számára tette lehetővé, hogy egy szalehardi szervezésű, a fiataloknak szánt expedícióhoz csatlakozzanak, amely az Urált jár, a leghagyományosabb életmódot folytató hanti réntartó csoportok életét, valamint a Szinja menti településeket mutatta be az érdeklődőknek, még hozzá a vidéket kiválóan ismerő színjai hanti kísérők közreműködésével. A Magyarországon töltött évek alatt született a nyelvtanítás során szerzett tapasztalatait is összegző tömör színjai nyelvtan (2009), illetve színjai hanti szöveggyűjtemény is (2011), amelyek magyar nyelvű, illetve magyar közvetítő nyelvű kiadványok, azonban az olvasókat megismertetik a színjai hanti nyelvjárás cirill betűs írásmódjával is (amelynek fonematikus változatát Szozja Onyina magyar kollégákkal konzultálva maga készítette el). A hanti-manszijszki egyetemen 2002 óta dolgozik, a hanti kultúrát és nyelvet tanítja. Eközben budapesti és helsinki nyelvészeti kutatásokban is közreműködött. Legutóbbi kutatási témája a felszólító mód a hantiban. A konferencián is elhangzott méltatás szerint több mint száz tudományos munkája jelent meg, de az oktató- és kutatómunka mellett nem lehet említés nélkül hagyni a hanti nyelvet és kultúrát népszerűsítő tevékenységét sem.

Az ünnepeltet a tulajdonképpeni konferencia előtt köszöntötték. Bevezettképpen a Liling Sozjum hagyományörző táncosai léptek fel szakrális női táncsal, majd hangszeres zene következett. Ezt követően egyrészt a helyszínen megjelent hivatalos vendégek szólaltak fel az egyetem, a város, az Obi-ugor Kutatóintézet

stb. részéről, másrészt video-üzenetekben is többen gratuláltak. Köztük volt például Riho Grünthal, illetve Merja Salo (mindketten Helsinkiből), Schön Zsófia (München) és Julija Normanszkaja (Moszkva), de küldött üzenetet az ünnepelt hajdani ovgorti tanára, Nagyvezsda Alekszandrovna Belova is. Szozja Onyina számos elismerő oklevelet is kapott, például a Hanti–Manysi Autonóm Körzet vezetőségétől, a körzet dumájától, a Jugor Állami Egyetemtől, az Udmurt Állami Egyetemtől, valamint a hanti-manszijszki Obi-ugor Intézettől.

A továbbiakban a konferencia – elnevezése szerint kerekasztal-beszélgetés – gyakorlatilag egy tematikai sokszínűségre törekvő válogatást adott azokból az előadásokból, amelyekkel a közel negyven résztvevő jelentkezett. Ezek közül csak néhányat említve: N. B. Koskarjova az uráli nyelvek interneten elérhető, hanganyaggal ellátott dialektológiai atlaszának alapelveiről beszélt; T. V. Tyimkin témája a szurguti dialektus fonémáinak variánsai és azok jelölése volt (a tudománytörténeti előzmények áttekintésével); A. A. Sijanov az emberi külsőt leíró hanti melléknevek szemantikai sajátosságait ismertette gazdag példaanyaggal; Sz. V. Onyina az imperatívuszi funkciójú formák stilisztikai árnyalatairól és különbségeiről adott elő; T. A. Moldanova azokra a problémákra irányította rá a figyelmet, amelyeket az obi-ugor tárgyi kultúra, pontosabban bizonyos formák, motívumok variációinak megjelenése vetett fel; N. V. Kondratyeva arról beszélt, hogy a főiskolának milyen szerepe lehet a kisebb nyelvek és kultúrák megőrzésében; A. M. Purisev témája pedig az volt, hogy milyenek a törvény adta biztosítékok a hagyományos kultúra megőrzésére, amelyek kulcsfontosságúak a kis nyelvek megmaradásában.

A programfüzetből mindemellett arról is lehetett tájékozódni, hogy a majdani kötetben milyen dolgozatok lesznek még olvashatók. Ezek közül csak néhány ízelítőül: a többnyelvűség mint szociokulturális jelenség (N. V. Filimonova, E. A. Cseljak), a jugáni hanti nyelv kutatástörténete (P. I. Li), a kazimi hanti állatnevek szemantikai analízise (G. B. Novjuhova), a publicisztikai és művészi szövegek oroszról hantira történő fordításának problémái (A. D. Kakszin), a helyi nyelvek hatása a bevándorlók orosz beszédére (B. Z. Ahmetova), nyelv és kultúra megőrzése soknemzetiségű területeken (a körzet mari nyelvű lakosainak példáján) (L. A. Andrejeva) stb.

A konferencia zárását követően az előadóteremben, illetve a tanszéki tanári szobában a legkitartóbb előadók és vendégek, valamint az Obi-ugor Kutatóintézet több munkatársa között érdekes szakmai és vidám informális beszélgetések kezdődtek. Csak egy példa a sok közül: Marija Kuzminyicsna Volgyinát – illetve ahogy sokan mint előadóművészt és író is ismerik, Marija Vagatovát – lehetett kérdezgetni arról, hogy pontosan milyen módon dolgoztak annak idején, a hatvanas években Leningrádban Rédei Károllyal az obugristák számára máig megkerülhetetlen Nord-ostjakische Texte anyagán...

IFUSCO Bécsben

Az idén április 23-a és 27-e között a Bécsi Egyetemen rendezték meg az IFUSCO-t⁴⁹, vagyis a finnugrista diákok konferenciáját, amelyre már 35. alkalommal került sor. A Reguly Társaság anyagi lehetőségeitől függően eddig is támogatta a rendezvényt, illetve az azon való részvételt. Így volt ez az idén is. Összesen tíz egyetemi hallgató és doktorandusz bécsi útját támogattuk. Cserébe azt kértük tőlük, hogy írjanak rövid beszámolókat a konferenciáról. Ez a cikk a kiutazottak beszámolója alapján készült, akiket alább névszerint is megemlítünk, és akik kisebb vagy nagyobb mértékben szerzőinek tekinthetjük magukat. Különösen nagy hasznát vettük Timár Bogáta beszámolójának.

Az első nap a regisztrációval és városnézéssel telt, a konferencia érdemi része másnap, 24-én kezdődött. A megnyitón a szervezők mellett Prof. Johanna Laakso tanszékvezető asszony és Toomas Kukk bécsi észt nagykövet is üdvözölte a résztvevőket. Ezután a konferencia szekciókban (nyelvészet, irodalom, szociológia, néprajz, kultúra, oktatás, fordítás, zeneelmélet és gazdaság) folytatta munkáját. A szervezők időről időre workshopokat (műhelyeket) iktattak a programba. Pl. a finnugor népek táncai: ezen magyar, észt, mari és finn táncokat tanulhattak a résztvevők. A hagyományos éneklés alapjai címűn pedig udmurt és mordvin népdalokat. 26-án a reggeli szekciók után újra workshopok következtek. Egyiküket Timár Bogáta tartotta a marikról, tőle idézzük: „Beszéltem a legalapvetőbb nyelvtani szabályokról, a mari népről és vallásról, és azt is megbeszéltük, milyen öltözékben és milyen „felszereléssel” szabad belépni a szent ligetbe. A másfél órás workshop után még sok kérdés érkezett, és érdekes beszélgetés alakult ki a mari nép és nyelv jövőjéről.”

25-én az esti program a hagyományos „ugri-mugri” est volt, ezen minden delegációnak volt alkalma „bemutatkozni”: a legtöbben énekeltek, így a magyar delegáció is. Az udmurtok népdalokat és szabadtéri játékokat mutattak be. Az este hátralevő része is jól sikerült, a bemutatkozásokat spontán szerveződő éjfélig tartó buli zárta. A konferencia szakmai része 26-án fejeződött be, a zárást jó hangulatú közös vacsora követte.

Következzenek most a kiutazók beszámolója saját szereplésükről. Baksa Máté (Debreceni Egyetem): „Előadásom címe The born of first Hungarian and Finnish Bible translations (Az első magyar és finn bibliafordítások születése) volt. Főleg nyelvtörténeti és kultúrtörténeti szempontok alapján közelítettem meg a vizsgált jelenségeket. Céloom az volt, hogy bemutassam az első magyar és finn bibliafordítási kísérletek közti hasonlóságokat és különbségeket.”

⁴⁹A rövidítés a rendezvény angol elnevezéséből (*International Finno-Ugric Students' Conference*) származik.

Bihari Eszter (Debreceni Egyetem) „Előadásomban (Indirekte Aufforderungen im Kindergarten. Eine deutsch-finnische kontrastive Analyse. = Indirekt felszólítások az óvodában. Német–finn összehasonlító vizsgálat.) azt vizsgáltam, hogyan, milyen nyelvi szerkezetekkel szólítják fel cselekvésre német ill. finn nyelvű óvodapedagógusok a gyerekeket. Ezeket a formákat vettem össze, és az egyes alternatívák gyakoriságát vizsgáltam a két nyelvben.”

Fedorova Valeriia (ELTE) „Előadásom egy udmurt népszokásról, a katonai szolgálat letöltésére induló legények búcsúztatásáról szolt. Bemutattam az esemény megszervezését és azt is, hogy mikor, mit énekelünk.”

Katona Éva (ELTE) „Saját előadásomat sikeresen megtartottam Attitűd és nyelv változóban – Az észtországi orosz kisebbség 3. generációja címmel. Ezen nagy örömmre alig maradt szabad hely a teremben a nagy érdeklődésnek köszönhetően, továbbá jó kérdéseket és a prezentáció után nem egy dicsérő szót is kaptam. A konferencia nagyban hozzásegített ahhoz, hogy közelebb kerüljek a finnugor világhoz.”

A finn Jani Korhonen (CEU) a jövőbe nézve Etnikai hovatartozási kategóriák a 2020-as oroszországi népszámláláson címmel tartott előadást. A népszámlálási adatok különösen a kisebb uráli népek szempontjából fontosak, hiszen megmutatják a demográfiai helyzetben, illetve a nyelvhasználatban mutatkozó tendenciákat. Az előadás nyelve angol volt, a diasorozaté finn, az absztrakté (tartalmi összefoglalóé) pedig magyar. (Itt említjük meg, hogy – mint látható – a szervezők három nyelv használatát kérték az előadóktól. Így akarták könnyebbé tenni a megértést.)

Mertl Tímea (ELTE) „Én a konferencia második napján adtam elő, a szocio-lingvisztikai szekcióban. Előadásom témája a magyarországi szerb és a finnországi számi fiatalok identitásának és nyelvhasználatának az elemzése volt azoknak a kérdőíveknek az alapján, amelyeket tavaly ősszel töltöttem ki helsinki, utsjoki, budapesti és lórévi diákokkal. Az előadásom nagy sikert aratott, már csak azért is, mert végül magyar helyett angolul tartottam, hogy minél többen érthessék. Az előadás végén sok kérdést kaptam, így volt alkalmam részletesebben is kifejteni bizonyos témákat.”

Németh Dániel (ELTE) Az új finnugor–ótörök etimológiai vita és a magyar nyelvtörténet címmel tartott előadást.

Pukánszky Alexandra (Debreceni Egyetem) „Előadásomban korábbi kutatásom eredményeit mutattam be: A nemekre vonatkozó szóhasználat a finnben és a magyarban. Megjelent: *Folia Uralica Debreceniensia*, 25, 2018, 177–198.”

Romanova Marina (ELTE) „Előadásom témája: A kortárs magyar irodalom udmurtra és oroszra fordításának sajátosságai. A fordítás során felmerülő problémákat az általam lefordított magyar posztmodern novellák példáján mutattam be. A hallgatóság sok érdekes kérdést felvetett a műfordítás lehetőségeiről Udmurt-és Mariföldön, illetve a műfordítással kapcsolatos terveimről.”

Timár Bogáta (ELTE) „Saját előadásomra az első nap került sor: a civil szervezetekről és nyelvi-kulturális aktivitásról szóló délutáni szekció záróelőadása volt az enyém, melyben a „rendhagyó magyarórák” projektet mutattam be. Az előadásom nyelve angol, a diaszorom mari nyelvű volt. Nagy örömmre rendkívüli érdeklődéssel fogadták a beszámolót, egy komi kollégám később cikkben is megemlékezett róla, és a Fenno-Ugria Noored észti szervezet is kérte, hogy segítsék nekik elindítani egy hasonló projektet Észtországban.”

A beszámolókból levonhatjuk azt a következtetést, hogy a konferencia jól sikerült, a 130-140 résztvevő jól érezte magát, hasznos információra és sok érdekes új ismeretségre tett szert. A beszámoló szerkesztőjeként és az idősebb generáció tagjaként még ennyit tennék hozzá: nagyon örülök annak, hogy ilyen sok fiatal, tehetséges és szorgalmas, különböző nyelveken jól beszélő kolléga gyűlt össze Bécsben, megcáfolva a tudományágunk jövőjéről olykor hangoztatott pesszimista véleményeket.

*

Helsinki beszámoló

A Finnugor Népek Világkongresszusa koordinátorai 2019. április 12-én ülészetek Helsinkiben. A koordinátorok alkotják a Világkongresszus legfelső és legszűkebb vezető testületét, amelynek munkájában Észtország, Finnország, Magyarország képviselői és az Oroszországban élő finnugor népek delegáltjai vesznek részt.

Ezen az ülésen Magyarországot Bereczki András és Salánki Zsuzsa képviselte, Észtországot Seilenthal, Tõnu, Észtország koordinátora és Heinapuu, Andres, Finnországot Hannus, Merja, Finnország koordinátora, Kauppinen, Olga (Finnország-Oroszország Társaság, projektasszisztens) és Sinkko, Niina (Finnország-Oroszország Társaság, főtitkár). Oroszország képviselőiben jelen voltak a koordinátorok: Kleerova, Tatjana / Клеерова Татьяна Семеновна (FNVK, elnök) és Strogalshchikova, Zinaida / Строгальщикова Зинаида Ивановна (Vepsze Kultúra Társasága, elnök), valamint a Volga-vidéki régió képviselője: Aleksandrov, Eduard / Александров Эдуард Васильевич (az Összmari Tanács elnöke). Online vett részt az értekezleten az északi területek képviselője: Gyatlova, Tatjana / Дятлова Татьяна Александровна (Jugor Állami Egyetem).

Az ülést a karjalai Tatjana Kleerova, a Konzultatív Bizottság és a Világkongresszus elnöke vezette. A koordinátori értekezlet résztvevői elfogadták Tatjana

Kleerova előterjesztését a konzultatív bizottság soron következő ülésének időpontjára és helyszínére vonatkozóan. Ennek értelmében a következő ülésre 2019. május 31.–június 1. között kerül sor Szentpétervárott, a finn kultúrintézetben.

Az ülés legfontosabb témája a 2020-ban Észtországban megrendezendő VIII. Finnugor Világkongresszus előkészítése volt. A kongresszusra 2020. június 17–19. között kerül sor Tartuban, fő témája: „Kulturális környezet – öntudat és nyelv”. A kongresszus munkáját elsősorban tematikus szekciókban folytatja. A 2018. évi köztes konferencia után minden nép képviselőinek lehetősége volt javaslatokat, ajánlásokat megfogalmazni. Ezek alapján a koordinátori értekezlet meghatározta a kongresszusi szekciók témáit, amelyek a konzultatív bizottság 2019. június 1-jei értekezletének jóváhagyása után válnak véglegesé.

A kongresszuson négy szekció lesz:

- nyelvek és identitás (a szülők szerepe és felelőssége a nyelvátadás folyamatában, a társadalmi szervezetek szerepe a finnugor nyelvek megőrzésében és fejlesztésében, jó gyakorlatok a finnugor nyelvek oktatásában, prezentációk és kiállítások formájában),
- finnugor kultúrák – a hagyománytól az újításig (modern innovációk a finnugor kultúrák fejlesztésében, brendek létrehozása),
- finnugor népek a változó környezeti feltételek között (a környezet változásának hatása a finnugor népek életére, a klímaváltozás következményei, panelbeszélgetés: mit tehetünk),
- tömegtájékoztatás, kommunikáció (hagyományos média, közösségi platformok, nyelvek és információs technológiák).

A koordinátorok az alábbi részvételi kvótákat javasolták elfogadásra:

- Az ún. „nagy” népek (50 000 lélekszám fölött) maximum 15 résztvevőt delegálhatnak.
- Az ennél kisebb népek maximum 5 főt.
- Az értekezlet résztvevői javasolják, hogy a kongresszusi küldöttek között legyenek ott a konzultatív bizottság jelenlegi tagjai, valamint a finnugor mozgalomban aktív fiatalok is.
- A kongresszuson összesen 215 delegátus vehet részt. A megfigyelők száma korlátlan lehet.
- A delegátusok 100 euró részvételi díjat fizetnek, ami magában foglalja a szállást és az étkezést is.
- A megfigyelők részvételi díja 100 euró, továbbá a szállásukat és az étkezésüket maguk fizetik.
- A szervezők előzetesen mintegy 20 meghívott szakértő részvételének költségeit tudják magukra vállalni (amennyiben a delegátusok között nem lesz elegendő szakértő).

Az egyes népek május 15-éig tehetnek javaslatot a szekcióelnökök és az előadók személyére. A beérkezett javaslatokat a konzultatív bizottság a június 1-i ülésén fogja megtárgyalni.

Tatjana Kleerova elnökszeny tájékoztatta a koordinátori értekezletet Cykarjev Aleksej (az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa Óshonos Népek Jogaival Foglalkozó Szakértő Bizottságának tagja) kéréséről, aki a FNVK konzultatív bizottságának támogatását kéri a 2019 júliusában, Genfben megrendezendő ENSZ-eseményen, amelyen a finnugor nyelvek revitalizációjának és megőrzésének jó gyakorlatait mutatná be. A koordinátorok úgy határoztak, hogy a döntés előtt további, részletesebb információt kérnek Cykarjev Aleksejtől.

A koordinátorok felkérték magyar és ész kollégáikat, hogy tájékozzódjanak az országaik által fizetendő éves tagdíjat érintő döntésről.

Salánki Zsuzsa ismertette a Magyarországon 2019–2020-ban megrendezendő Reguly Antal bicentenáriumi eseménysorozat tervezett programját és felkérte a jelenlévőket, hogy működjenek közre abban, hogy az egyes finnugor népek is részt vegyenek a jubileumi év rendezvényeiben. A magyar fél kifejezte reményét, hogy a konzultatív bizottság és valamennyi nemzeti szervezet közreműködik a rendezvénysorozatban.

A koordinátorok megvitatták a „Finnugor főváros 2020” rendezvény jelenleg zajló jelentkezésének állását. A jelentkezéseket április 30-ig kellett benyújtani.

Mint a fentiekből kiderül azóta már megtartották a Konzultatív Bizottság ülését. Erről a következő számunkban szeretnénk tudósítani, ha kapunk róla anyagot. *A szerk.*

*

Voigt Vilmos: Finnugrisztika – filológia – folklorisztika

Válogatott tanulmányok. Szerk.: Maticsák Sándor. [Studia Folkloristica et Ethnographia 70.] 2018, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

Voigt Vilmos munkásságának három (szorosan összefonódó) területét felölelő tanulmánykötet jelent meg a Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi és Néprajzi Tanszékének közös sorozatában, a Studia Folkloristica et Ethnographia 2018-as számaként. A finnugrisztikai, folklorisztikai és filológiai tanulmányokat tartalmazó kötet tervezéséről először 2017 márciusában hallottam egy számi tematikájú konferencián, és kíváncsian vártam, milyen írások kerülnek majd a válogatásba. A szerző szavait idézve „a legközvetlenebbül nyelvészeti célú finnugrisztika” a tudományok kezdetei óta szorosan összefonódik a folklórgyűjtésekkel, folkloriszóvegek vizsgálatával és az irodalmi élettel. Természetesen a XIX. század jelentős részében a diszciplínák egyértelmű elválásáról még nem beszélhetünk, és az alkotók személyében is megfigyelhető a nyelvi, irodalmi és népköltészeti témák „együttállása”: ugyanazok az irodalomban is tevékeny emberek dolgoztak a folkloriszóvegekkel, akik a nyelv megreformálásáról és a műfordításokról szóló diskurzust alakították. A nyelvészeti felhasználású és nyelvoktatásra szánt szövegeknél egyaránt elvárás volt az irodalmi igényű közreadás, mind a Kalevala-fordításokban, mind a hanti, manysi népköltészeti szövegek magyar nyelvű megjelentetésekor. Brassai Sámuel számos alkalommal hangsúlyozta a nyelvészek és a fordítók (írók) közös felelősségét. Természetesen az is igaz, hogy a rokon nyelvek megismerésére irányuló nyelvészeti gyűjtések folklórgyűjtések is voltak. A nyelvrokonság paradigmájának kidolgozása jelentős mértékben épült a Reguly, Munkácsi és mások által gyűjtött népköltési szövegekre, mindemellett e szövegek irodalmi értékét is hamar felismerték.

Jelen kötet szép példája annak, hogy a magyarországi finnugrisztikában (annak elsősorban nyelvészeti diszciplína jellege mellett) még mindig fontos helye lehet(ne) az egyéb bölcsészeti- és társadalomtudományi területeknek. Míg a rokon nyelvű népek XX. századi kutatásának elsősorban és „önmagában” a finnugrisztika adott egységes keretet, mára inkább a nyelvészeti, etnológiai, történet- és irodalomtudományi diszciplínákban (azaz már nem a nyelvrokonság kontextusában) kapnak helyet az egyes uráli népekre fókuszáló vizsgálatok. Ez a finnugrisztikai tárgykörben született tanulmánykötet így fontos visszatekintésként, egy, a XX. század végéig meghatározó kutatási szemléletmód összegzéseként is felfogható. Hogy mennyire a finnugor (és részben skandinavisztikai) kutatások szolgálták rendező elvként az írások válogatásában, jól példázza a tematikus egységek műfaji és tartalmi sokrétősége (a doktori értekezés téziseitől kezdve a recenziókon, personaliákon át a szaktanulmányokig).

A szerkesztő bevezetőjét és Keményfi Róbert Voigt Vilmos munkásságát bemutató írását követő első tematikus egység tanulmányai nyelvi, szemiotikai és folklorisztikai kérdéseket tárgyalnak Áttekintések címmel „A magyar folklorisztikai finnugrisztika történeté”-től a „Lapp mesék és mondák”-ig. A második nagy egységben a finnugrisztikai összehasonlító vizsgálatokban a kezdetektől hosszú időn át meghatározó témák kerülnek terítékre: Sámánizmus, ősvallás, hiedelmek. Ezekhez szorosan kapcsolódnak a következő tematikus egység írásai is, amelyek a honfoglalás előtti magyar kultúrát és annak nyomait vizsgálják, elsősorban vallástörténeti keretben. Külön részt szentelnek a kötetben a Kalevalával foglalkozó tanulmányoknak. Az ötödik rész Irodalomtörténet címmel irodalmi és népköltészeti tárgyú írásoknak ad helyet, részben újabb utalásokkal a Kalevala magyarországi recepciójára. A modern világ címet viselő egységben visszatér az első részben is szereplő „finnugor szemiotika” problematikája, továbbá a proverbiumkutatástól a konferenciabeszámolóig számos témát tárgyaló írást tartalmaz. A hetedik részben ismertetések találhatók, az utolsó nagy tematikus egységben pedig a personaliák kapnak helyet.

A tájékozódást és hivatkozásokat megkönnyítendő, az egyes tanulmányok végén szögletes zárójelben van feltüntetve az írások első megjelenésének évszáma, a részletes publikációs adatok a tanulmányokat követően, külön egységben található a kötet felépítésének sorrendjében. A kiadványt a szerző Tájékoztató és személyes utószó című írása zárja. A bő fél évszázadot átfogó válogatásba azok a művek kerültek, „amelyek ma nehezen hozzáférhetők” – írja a szerző. Az olvasó – továbbra is a szerző szavait kölcsönözve – egy interdiszciplináris érdeklődésű, komparatív filológus írásait tarthatja kezében, számos izgalmas témával ismerkedhet, és a finnugrisztika kevésbé ismert területein is kalandozhat. A tartalmi és műfaji sokszínűségnek köszönhetően a kötetet nemcsak a szakmai, hanem a tágabb érdeklődő közönség is haszonnal forgathatja.

Tamás Ildikó

*

Kiss Zita: Anya – nyelv – kincs. 44 nyelvi és műveltségi totósor 616 kérdése

Tinta Könyvkiadó, Budapest 2019. 191 + [1] lap (Az Ékesszólás Kiskönyvtára 60.)

Kezembem a Tinta kiadó népszerű Az Ékesszólás Kiskönyvtára sorozatának most kiadott kötete. Megjelent már e körben az Anya – nyelv – csavar és az Anya – nyelv – ész című nyelvi fejtörőgyűjtemény, valamint az Anya – nyelv – bűvár és az Anya – nyelv – tudor című játékgyűjtemény. Ebbe a sorba tartozik Kiss Zita most bemutatandó, kiváló műve. A Tinta kiadó mintegy két tucatnyi egynyelvű szótárából, anyagát különféle jelentéstani csoportok szerint rendezve, rendkívül érdekes és hasznos „44 nyelvi és műveltségi totósor” találunk benne. A feladványok között találhatunk idegen szavak, bibliai személynevek, magyar családnevek, gyümölcsnevek, madárnevek, zöldségnevek és a kutyafajták eredetére irányulókat, valamint latin kifejezéseket. Emellett régi, népnyelvi, nyelvújítási, retro, művészeti, szlengszavakkal kapcsolatosakat, vagy pedig – többek között – a keresztneveket, a népek megnevezését és táncait, a tudományágak nevét, Jókai szavait, a jelképeket, a szólásokat, sznob szótévesztéseket, találós kérdéseket megcélzó feladatokat.

A totó szabályai alapján kell a megfejtéseket megadni, vagyis három lehetőség közül egyet kiválasztani. Tehát, ha az „epeömlést kap” szó szerkezetre (56) 1 el-ájul, 2 dühös lesz, X nyugodt marad értelmezéseket találjuk, a megoldás nyilván a kettes lesz. Általában elmondható, hogy az egész füzetben remekül vannak megszerkesztve a téves válaszok is, így például kiváló a Nyelvújítás, szóalkotás című fejezet (65–73) anyaga. Viszont arra ügyelni kellett volna, hogy a téves anyag önmagában megállja a helyét. Így például az „ausztriai Burgenland megye Schnauz városa” (110) nem létezik, magyar nevét nem is lehetne kitalálni. Vagy a mordvin *tasku* 'rövid lábú' szóra (111) még Heikki Paasonen négykötetes mordvin nyelv-járási szótárában sem lehet ráakadni.

Vegyük előbb a szófejtésre irányuló kérdéseket. A Szavak távoli vidékekről 14 (vagyis mint a totóban 13 + 1) kérdése közül (32–33) hét szót én inkább nemzetközinek ítélnék meg (arzen, cunami, csimpánz, kajak, kenguru, monszun, orangután), nem pedig azoknak a végső forrását átadó nyelvként (emellett a kiindulás a csimpánz esetében a bantu helyett a kongói, az orangutánénál pedig az indonéz). Az amulett emellett arab helyett latin, a mokaszin indián helyett angol, a padlízsan pedig perzsa helyett bolgár, esetleg román jövevényszavunk. A Népek megnevezése című részben (61–64) a cseroki nem egykori indián népcsoport, hanem ma ez az egyik legnagyobb indián nyelv Észak-Amerikában; az enyec nem

„szamojéd néptörök”, hanem ez a külső nevén jenyiszejinek is nevezett nép az északi szamojéd népek ma is élő tagja. A fríg olyan Kis-Ázsiába bevándorló indoeurópai törzs, mint a szintén kihalt trák. A párszi voltaképpen középperzsa. A kutyafajták nevének eredete című fejezetben (108–112) az agár nem szláv eredetű, hanem jövevényszó, valószínűleg egy nyugati szláv nyelvből. A buldog csak az angolban összetétel (bull + dog), helyesen viszont angol jövevényszó. A vizsla valójában vitatott eredetű (1. szláv jövevényszó, 2. belső fejlemény). A gyümölcsnevek, madárnevek és a zöldségnevek között (23–31) etimológiailag nem pontos a banán, kivi, mandarin, narancs, továbbá a fűrj, illetve a zeller eredetének megadása. A bagoly etimológiai magyarázati lehetőségei között megtévesztő a „sumér” átdő nyelv megemlézése (28), mert 1. nyelvünkben egyetlen sumér jövevényszó sincs, 2. mindjárt a sumér, hun, török, szkíta stb. nyelveredet jut az olvasó eszébe. A sütés-főzés szavai között (34–36) nincs utalás a Tinta kiadó egyik kiadványára (9–10) sem.

Néhány érdekes, izgalmas fejezetet megemlítek (ezek nem a szavak eredetére, hanem jelentésére irányulnak). Nagyszerű rész a Művészeti szakszavak (58–60), amelyek megfejtéséhez a latin vagy az olasz nyelvtudás nagy segítség. Nyolc fejezet is foglalkozik Régi szavakkal (76–97): fegyverek nevével (pl. dzsida), mesteriségekével (porkoláb), eseményekével (káptalan), népek (teuton), ruhaanyagok (kamásli) és színek (bakacsín) nevével stb. Ugyanígy az Ódon szavak (74–75), azaz voltaképpen nyelvújítási kísérletek, amelyek „megszülettek, de nem honosodtak meg”, így például bérszáguldó ’taxi’, fülhaj ’pajesz’, ugrány ’kenguru’, ujjantyú ’kesztyű’. Szinte a kisgyermek is megfejt a Rovarok, bogarak I–II. fejezetekben (98–107) leírt kis élőlényeket (szitakötő, szentjánosbogár). Egy idősebb felnőtt számára eléggé ismeretlenek a Szlengszavak (116–118), a 14 közül jómagam csak ezeket ismertem fel: dezsó ’dollár’, elefánt ’3. személy’, fakabát ’rendőr’ és tataroz ’sminkel’. A Távoli vidékek állatai között (131–138) általában egy európai ember számára ismeretlen állatokat találunk (aguti, anoa, apella, guanakó stb.), amelyeknek eltérő jelentését csak hosszú magyarázattal lehet megközelíteni. A Tudományágak nevei című részben (142–144) egy sor olyan név meghatározását találjuk (pl. etológia, genealógia, heraldika), amelyek a magyarság többsége részére homályosak. Hasznos, hogy a Népek táncai című fejezetben (145–147) a táncnév után a szerző röviden bemutatja e táncokat, például a szving társastánc, amely Amerikából ered. Szinte elfeledettek a Régi mértékegységek közül (156–158) az ekealj ’egy napi szántóföld’, a lánc ’egy magyar hold’, vagy a kötél területmérték, vonal hosszsmérték.

A sütés-főzés szavai között (34–36) az -ieren végű ausztriai német jövevényszavakra megy vissza a bardíroz, blansíroz, flambíroz, garníroz és további hat szó. Megjegyzem, Jókai szavai között (37–39) az irodalomjegyzékben az Unikornis kiadó Jókai-szótárát – amelyet a Tinta kiadó szedett és tördelt – megadtam volna. A szerzőnek nyilván problémát jelenthetett, ha egy szónak több jelentése van, vö.

az Idegen szavak magyarul című részben (13–14) a rondó a megoldások között ’körtánc’, noha a szónak ’kör alakú virágágy’ és ’egy 13 soros versforma’ jelentése is van. A Bibliai személyek (15–19) megfejtése elég nehéz azoknak, akik az ószövetségi szentírást nem ismerik (pl. Sisera, Thámár). A Magyar családnevek eredete területén (20–22) szerintem olykor helytörténeti, jelentéstani, etimológiai nehézségek adódnak.

A Totófeladványokat (11–158) követi a mű II. része, a Megoldások (159–191). Ebben kitűnő gondolat, hogy a szerző a kérdést is megadva közli a helyes feleletet. A totósor 616 kérdéséhez hiányolok egy részletes számotutatót,

Kiss Zita munkája – bizonyos kisebb kifogások ellenére is – igen jó. Kiváló a felépítése, helyesnek mondható a csoportosítása, jó a stílusa. A mű akár rádió- vagy tévévetélkedők alapanyaga is lehet. A Tinta kiadó – mint az Előszóban olvashattuk, „a legnagyobb magyar egynyelvű szótárkiadó” (8) – ismét nagy érdeklődésre számító könyvvel jelentkezett.

Zaicz Gábor

*